

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(28)

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2011

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., канд. юрид. наук, доц., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 26 січня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.
М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1(28). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 212 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник «Наукові праці МАУП» зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України «Наукові праці МАУП» визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2011
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Шайгородський Ю. Ж.

Міф як інтегрована форма політичної свідомості..... 5

Дікарев О. І., Луцишин З. О.

Інституалізація дипломатії в геоекономічному та енергетичному вимірі Євразії..... 9

Гольцов А. Г.

Геостратегія держав світу: основні рівні і типи 21

Дікарев О. І., Хоанг Дінг Чай

Дипломатії Ірану в маркетингових стратегіях 27

Медвідь Ф. М.

Стратегічне партнерство України і Польщі в умовах багатополярного світу 33

Харебава Л. Д.

Проблеми зміцнення демократії у контексті міжнародно-правового співробітництва на сучасному етапі..... 39

Морару А. А.

Державно-правова організація системи державного управління: класичні і сучасні моделі 44

Тимошин В. В.

Поняття форми державного контролю господарської діяльності у сучасній державно-правовій теорії..... 49

Автенюк О. А.

Державно-правові проблеми реформування системи управління вищою освітою: зміст і способи їх розв'язання 54

Неуєнг Куинь Май, Алмаши И. Н.

Региональные стратегии принятия внешнеполитических решений и модернизации в Евразии 59

Хоанг Динг Чай

Сотрудничество в основных парадигмах международных отношений: концепт институтів в реализме и либерализме 68

Гудов В. А.

Стратегія розвитку міжнародних відносин на прикладі аварії на Чорнобильській АЕС..... 74

Алексейченко О. В.

Війна як специфічний феномен у міждержавних відносинах..... 79

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Юсеф Н. Н.

Енергетична співпраця України з країнами Близького Сходу..... 85

Ейсмонт В. В.

Концептуальний підхід до класифікації форм власності..... 94

Ейсмонт В. В.

Інституціональна система власності як фактор економічного розвитку 101

Медвідь Я. Ф., Ніколаєва Я. І.

Державне управління інвестиційною діяльністю в Україні 107

Бедрадін Г. К.

Визначення рівня якості менеджменту на туристичному підприємстві..... 113

Феїм Брава

Класифікація та основні характеристики міжнародних фінансових стратегій транзитивного типу 119

Гусейнов М. Й. огли

Концептуальні підходи до управління організаційними змінами промислового підприємства..... 125

Гусейнов М. Й. огли

Теоретичні аспекти організаційних змін підприємства..... 131

ПРАВОВІ НАУКИ

Зарудний Є. О.

Щодо питання про правовий статус спеціалізованої вченої ради 138

Білоус А. О., Автенюк О. А.

Державно-правове забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи 141

Соловйова А. М.

Психологічна залежність у контексті кримінального права 146

Шемчук О. О., Новіков О. С.

Система правового статусу особи:
теоретичні і методологічні проблеми аналізу..... 151

Зелененький М. М., Куртакова А. О.

Соціальне партнерство в зарубіжних країнах..... 156

Морару А. А.

Правове забезпечення реалізації соціокультурної
функції у процесі державного управління
в Україні 165

Тимошин В. В.

Державно-правові проблеми аналізу контрольної
діяльності: напрями контролю і їх правове
забезпечення 170

Дорошев А. О.

Гармонізація інформаційного законодавства
України та ЄС 175

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Шконда В. В., Калянов А. В.

Чинники інформаційної культури майбутніх
фахівців 181

Гулько О. Я.

До питання щодо людського фактора
в управлінні персоналом державних установ:
теоретико-концептуальний аспект 188

Зейналзаде Ш.

Факторний аналіз семантики поняття
“сім’я” в іранських та українських
студентів 192

Жеребченко Т. І.

Специфіка трудової діяльності працівників
загальноосвітніх навчальних закладів 197

Агаркова А. О.

Психологічні та педагогічні аспекти
професійно-етичної культури лікаря 201

Клочкова Д. М.

Правова підготовка майбутніх фахівців
в умовах педагогічного процесу 204

Шабанов В. П.

Студентський клуб як форма організації
громадянської соціалізації молоді 208

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 211

УДК. 340

Є. О. ЗАРУДНИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 138–140

Визначається правовий статус спеціалізованої вченої ради — як колегії учених, з одного боку, та як основної ланки державної системи атестації наукових кадрів — з другого.

Рух України до європейської спільноти означає, серед іншого, визнання українськими тих цінностей, які фундують європейську цивілізацію.

Чи не найбільшою мірою це стосується права — найяскравішого європейського цивілізаційного винаходу. На жаль, в українській суспільній свідомості досі панує російсько-радянське уявлення про право як про інститут, трансцендентний відносно громадянина.

Іманентний характер правовідносин у суспільстві проявляється, зокрема, у розширенні сфери застосування права. Те, що раніше вирішувалось звичаєм (у парткомі, наприклад), все частіше стає предметом судового позову.

Нещодавно, після запровадження в Україні адміністративного судочинства, предметом адміністративного позову стали рішення, дії та бездіяльність Вищої атестаційної комісії України.

Статус цього центрального органу виконавчої влади визначається Положенням про Вищу атестаційну комісію України, затвердженим Указом Президента України. Останнім пунктом цього Положення встановлено, що “ВАК України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печат-

ку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням” [1]. Тож цілком очевидно, що ВАК має, відповідно до ст. 48 Кодексу адміністративного судочинства, адміністративну процесуальну правосуб’єктність і відтак може, і надалі все частіше стає стороною в адміністративному процесі*.

Характерною особливістю української системи державної атестації науково-педагогічних і наукових кадрів є її двоступеневість. ВАК видає дипломи кандидата (доктора) наук на підставі рішень спеціалізованих вчених рад та атестаційного висновку президії ВАК. Рішення про присудження вченого ступеня приймається спецрадою за результатами прилюдного захисту дисертацій.

Статус спецради визначено Положенням про спеціалізовані вчені ради, затвердженим наказом ВАК України. Проте, цей нормативний документ жодним чином не визначає правовий статус спецради, що може стати на заваді судовому захисту здобувачем його права на захист дисертації, яке

* Єдиний реєстр судових рішень України сповіщає про шість рішень адміністративних судів різних інстанцій, прийнятих з 2006 р., де стороною судового процесу виступила Вища атестаційна комісія України.

встановлено ст. 5 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

Вища атестаційна комісія встановлює своїм наказом, що “спеціалізовані вчені ради — основна ланка в системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації — створюються та діють під керівництвом ВАК України” (п. 1.1. Положення про спецради, [2]). Остання, відповідно до Положення про ВАК, реалізовує **державну** політику у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Тому очевидним є те, що вищезазначена “система атестації наукових кадрів” є **системою державною**. А відтак спецраду слід розглядати як суб’єкт владних повноважень у сенсі п. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Зазначена стаття встановлює завданням адміністративного судочинства захист прав осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб’єктів при здійсненні ними владних функцій (у тому числі делегованих) на основі законодавства [3].

Тим не менш, ВАК заперечує адміністративну правосуб’єктність спецради. “Незважаючи на те що спецради утворюються за рішенням ВАК при вищих навчальних закладах тощо, вони не є структурними підрозділами чи представництвами чи філіями ані ВАК, ані установ... Спецрада не є особою за законодавством України, а відтак не наділена адміністративною процесуальною правосуб’єктністю, оскільки ст. 48 КАСУ визнає лише фізичних та юридичних осіб носіями адміністративних прав та обов’язків, передбачає можливість набуття та здійснення адміністративних процесуальних прав та обов’язків лише фізичними та юридичними особами. Тому спецрада не може бути учасником адміністративного процесу (як і будь-якого іншого судового процесу), у тому числі не може доручити ведення справи представникові. Спецрада є групою фізичних осіб, перелік яких затверджується ВАК України”^{*}.

Ст. 48 КАСУ визнає здатність мати процесуальні права та обов’язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) не лише за фізичними та юридичними особами, а й за органами державної влади та іншими державними органами.

Аналіз співвідношення понять “орган державної влади” та “державний орган” здійснив В. Шаповал. Вказуючи на дещо штучне, суто пострадянське їх розведення, автор пише: “Поняття державного органу можна сприймати якомога

ширше, ніж поняття органу державної влади. Якщо статус державного органу може бути визначений підзаконними актами, зазвичай прийнятими на основі так званих статусних законів, то статус органу державної влади визначається виключно Конституцією і (або) законами України” [4]. Отже, ВАК та створена нею спецрада співвідносяться як орган державної влади та державний орган, що діє на підставі делегованих повноважень.

В. Шаповал наводить узагальнене визначення державного органу, якого (визначення) загалом дотримуються вітчизняні автори: “Виокремленість органу як відносно самостійної частини державного механізму (апарату) і його наділення державно-владними повноваженнями з метою безпосередньої участі в реалізації функцій держави. Тим самим державний орган — це виокремлена і відносно самостійна частина (елемент) механізму держави, яка наділена юридично встановленими владними повноваженнями для здійснення визначених завдань, що безпосередньо пов’язані з реалізацією тієї чи іншої функції держави” (там само). Як бачимо, цим визначенням повністю покривається поле діяльності спеціалізованої вченої ради — основної ланки державної системи атестації, — окреслене Положенням про спецради, тобто, відповідним підзаконним актом.

Наявність у державного органу статусу юридичної особи жодним чином не є необхідною умовою для реалізації ним владних повноважень. А відтак не є перешкодою для набуття адміністративної правосуб’єктності. Як справедливо зазначає С. Іванов, “наявність у певної організації статусу юридичної особи вказує на її самостійність лише в майновому обороті, але не обов’язково визначає її відповідну автономію в інших (публічно-правових) відносинах. Так, коло державних органів, що володіють адміністративною правосуб’єктністю, ширше, ніж коло державних органів, здатних бути самостійними суб’єктами цивільних відносин, тобто юридичними особами. Тут діє таке правило: кожен державний орган, що є юридичною особою, одночасно має й адміністративну правоздатність, але не кожен державний орган — суб’єкт адміністративного права — юридична особа” [5].

Таким чином, спеціалізована вчена рада, яка діє на підставі Положення про спецради, затверджена наказом Вищої атестаційної комісії України, є державним органом із всіма наслідками, що випливають з цього статусу. Зокрема, того, що стосується здатності мати адміністративну правосуб’єктність.

^{*} З пояснення ВАК України у судовому засіданні.

Цей висновок підтверджується і судовою практикою*. Так, Харківським окружним адміністративним судом 15 лютого 2010 р. встановлено: “Спецрада є основною ланкою в системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, якій центральним органом виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України — ВАК України, делеговані повноваження щодо здійснення управлінських функцій. Таким чином, суд не приймає до уваги посилання відповідача на відсутність у нього адміністративної процесуальної правосуб’єктності і розглядає спецраду в даній справі як суб’єкт владних повноважень, оскільки вирішуючи питання про допущення чи недопущення до захисту дисертаційної роботи, він фактично здійснює щодо особи, яка представила дисертаційну роботу, владні (управлінські) функції, а її рішення, у якій формі воно б не складалося, носить управлінський, зобов’язуючий характер” [6].

Література

1. Положення про Вищу атестаційну комісію України. — http://www.vak.org.ua/docs//maininfo/law_acts/vak_statute.doc
2. Положення про спеціалізовані вчені ради. — http://www.vak.org.ua/docs//spec_boards/spec_board_statute.doc
3. Кодекс адміністративного судочинства України. Аналіз судової практики / За ред. О. М. Пасенюка. — К.: Істина, 2010. — 360 с.
4. Шаповал В. Феномен державного органу (органу держави) або органу державної влади: теоретико-правовий і конституційний аспекти. — <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=39>.
5. Іванов С. О. До питання поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного та публічного права. Університетські наукові записки. — 2005. — № 3 100–106. — С. 106. — www.univer.km.ua
6. Єдиний реєстр судових рішень України. — www.reyestr.court.gov.ua/Review/9227423

На підставі аналізу норм законодавства та судової практики показано, що спеціалізована вчена рада є суб’єктом владних повноважень у сенсі Кодексу адміністративного судочинства України. Разом з тим, такий статус колегії вчених може призводити, як показано, до правових колізій, які неможливо розв’язати.

На основании анализа норм законодательства и судебной практики показано, что специализированный ученый совет является субъектом властных полномочий в смысле Кодекса административного судопроизводства Украины. Вместе с тем, такой статус коллегии ученых может привести, как показано, к неразрешимым правовым коллизиям.

On the basis of analysis of norms of legislation and judiciary practice it is shown that a specialised academic council is the subject of imperious powers in sense of the Code of administrative legal proceedings of Ukraine. At the same time, such status of board of scientists can result, as shown, in unsoluble legal collisions.

Надійшла 12 лютого 2011 р.

* Поки що невеликою. Перша постанова в адміністративній справі за позовом до спеціалізованої вченої ради була прийнята Харківським окружним адміністративним судом 20 жовтня 2009 р.

А. О. БІЛОУС**О. А. АВТЕНЮК***Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 141–145

Погляд на феномен державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні з залученням засобів аналізу процесів становлення нової системи державного управління та з урахуванням притаманних сучасній демократичній, правовій і соціальній державі принципів і цінностей дає змогу визначити роль права і правового регулювання у формуванні в Україні сучасної системи вищої освіти.

На сьогодні дослідження специфіки державно-правового регулювання найважливіших сфер суспільного життя і суспільного розвитку є одним з найважливіших напрямів аналізу сучасної юридичної науки. Справді, неможливо не погодитись з тим, що вивчення ролі і значення права і його нормативного впливу на суспільство і суспільні відносини з необхідністю змушує звертатись до тих процесів державно-правового забезпечення розвитку тих чи інших сфер суспільного життя, які є визначальними для будь-якого соціуму в сучасних умовах. Однією з таких сфер є суспільні відносини у сфері освіти і зокрема — вищої освіти, адже саме освітній процес, який набуває своєї найвищої позначки у системі вищої освіти, дає змогу сформулювати не лише сучасного громадянина, а й до певної міри — сучасний соціум, який здатен успішно функціонувати в умовах глобалізації та постійних інформаційних революцій. Саме тому феномен державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні є не лише цікавою, а й гранично важливою проблемою для цілого ряду державно-правових наук.

Актуальність звернення до зазначеної теми зумовлюється кількома причинами, серед яких наразі доцільно навести лише найважливіші. По-перше, конституційне проголошення України соціальною державою, про що прямо зазначено у ст. 1 Конституції України, істотно актуалізувало питання, що пов'язані з нормативним регулюванням соціальної та освітньої сфери. Справді, оскільки соціальна держава бере на себе ряд зобов'язань, які безпосередньо стосуються забезпечення со-

ціального, культурного і освітнього розвитку людини, підвищується актуальність вивчення тих питань, які дають можливість представити специфіку функціонування сучасної держави в частині регулювання і забезпечення цих типів соціальних відносин. Фактично це підтверджується навіть тими визначеннями соціальної держави, якими оперує сучасна юридична наука. Зокрема, якщо застосовувати дефініцію О. Панкевича, згідно з якою соціальною слід називати таку державу, “метою якої є створення всіх можливих умов для реалізації соціальних, економічних та культурних прав, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, яка гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві”, то з неї прямо випливає, що одним з найважливіших напрямів діяльності соціальної держави є регулювання розвитком системи освіти, і зокрема — вищої освіти [1]. По-друге, не можна не відзначити того, що значна кількість проблем у системі вищої освіти сучасної України виникає саме через недостатню якість її державно-правового регулювання. У цьому контексті всі намагання гарантувати належний стан законодавчого забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні стикаються з необхідністю розробки відповідної теоретично-правової моделі, яка б дала змогу чітко встановити не лише роль держави і права в регулюванні даного типу суспільних відносин, а й визначити найважливіші напрями, принципи та механізми нормативно-пра-

вового впливу на систему вищої освіти. По-третє, слід звернути увагу на той факт, що наразі можна спостерігати докорінне переосмислення ролі самої держави у розвитку системи освіти, адже нині практично ні в кого не викликає сумніву в тому, що демократична держава — це насамперед держава освічених громадян, які мають достатній рівень знань і навичок для свідомої участі у політичних процесах, а також інших процесах, які визначають функціонування сучасного соціуму. Все це істотно підвищує актуальність дослідження проблематики державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні.

Таким чином, ставлячи на меті всебічний аналіз поняття державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в Україні, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити роль системи вищої освіти у становленні України як демократичної, правової і соціальної держави, б) охарактеризувати специфіку державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти в соціальній державі, в) дослідити перспективи вдосконалення системи державно-правового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні.

Як вже було зазначено, система вищої освіти безпосередньо пов'язана з розбудовою в Україні незалежної держави, національною й економічною безпекою, економічними та політичними перетвореннями, здоров'ям і майбутнім нації та є ключовим елементом життєзабезпечення держави. Водночас освіту необхідно розглядати як функціонально обов'язковий соціальний інститут найвищого рівня значущості, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм, що визначає та забезпечує становлення й удосконалення особистості, набуття, передачу та розробку нових наукових знань, надбань культури від покоління до покоління. При цьому не слід забувати, що виховна функція вищої школи була й залишається надзвичайно актуальною. Освіта без виховання не формує особистості й громадянина. Пріоритети духовності виховання, гуманістичного світосприйняття мають в історії нашої вищої школи глибоке коріння й можуть бути для молодих фахівців важливим ціннісним орієнтиром, запорукою самореалізації та стабільності в мінливому світі.

Аналізуючи соціальну сутність системи вищої освіти під цим кутом зору, можна виокремити три типи завдань, які вона покликана вирішувати. По-перше — це формування соціальної потреби громадян в освітніх послугах, спрямування інтересів молоді на здобуття вищої освіти. При цьо-

му, на наш погляд, не слід повністю покладатися на ринкові важелі визначення потреби у фахівцях, як це відбувається сьогодні, а на державному рівні визначити певні кількісні та якісні орієнтири, які давали б змогу сформувати відповідну мережу навчальних і наукових закладів, структуру спеціальностей, матеріально-технічну та науково-методичну базу. По-друге — це регулювання характеру, змісту та обсягів здобутих і засвоюваних знань на основі розробки нових навчальних планів, програм, методів і форм навчання. Якщо для XIX ст. критерієм оцінювання знань був принцип “знаєш — не знаєш”, для XX ст. — “розумієш — не розумієш”, то для XXI ст. визначальним є не тільки вміння засвоювати вже здобуті знання, а й уміння використовувати їх на практиці та продукувати нові. Необхідно здійснити перехід від репродуктивних до інноваційних форм вищої освіти. По-третє — це розробка, запровадження й регулювання меж різноманітності культурно-освітнього та наукового простору країни на базі системи міжнародних стандартів, які б враховували альтернативність, безперервність, наступність і різноманітність форм навчання, забезпечували конкурентоспроможність вітчизняних вищих закладів освіти з відповідними зарубіжними університетами та інститутами.

У цьому контексті характерними рисами вищої освіти, порівняно з іншими освітніми та науковими системами, є: а) єдність соціального, культурного, економічного і наукового середовища, яке на основі системності та взаємодії формує певний інтегральний результат, що виявляється у процесах відтворення суспільства; б) системне відтворення на високому інтелектуальному й культурному рівнях одночасно всіх елементів процесу набуття, відновлення і продукування знань: джерела знань (науки), носія знань (викладача), об'єкта та суб'єкта знань (студента); в) монополія на сферу освіти і науки, у разі розпаду якої неможливо знайти інші системи та механізми відповідної діяльності; г) довготривалість здобуття та відтворення знань, підготовки кадрів, формування наукових шкіл порівняно з високою мобільністю населення, виробництва, торгівлі тощо; д) відкритість освітнього та наукового простору, можливість швидкої адаптації науковців до мінливих умов економічного й соціального розвитку; є) високий рівень конкуренції у сфері наукової та освітньої діяльності як усередині країни, так і за її межами. Таким чином, можна стверджувати, що вища освіта — це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного

та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

На сьогодні, як випливає з аналізу нормативно-правової бази державного управління вищою освітою, систему вищої освіти в Україні складають: вищі навчальні заклади всіх форм власності; інші юридичні особи, що надають освітні послуги в галузі вищої освіти; органи, які здійснюють управління в галузі вищої освіти. При цьому, як стверджує Г. Атаманчук, управління у дослівному розумінні цього поняття починається тоді, коли в будь-яких взаємозв'язках, відносинах, явищах, процесах існують свідоме начало, інтерес і знання, цілі і воля, енергія і дії людини [2]. На думку визначного вітчизняного вченого і юриста В. Цветкова, управління є соціальною функцією владноорганізуючої діяльності, яка забезпечує цілеспрямованість і узгодженість спільної праці і життя людей [3]. Справді, управління є необхідною умовою розвитку суспільства, спільної праці людей для досягнення певних цілей у відповідних сферах і галузях діяльності. Ця діяльність здійснюється людьми — суб'єктами управління і може бути охарактеризована як цілеспрямована сукупність дій, що забезпечують узгодження й координацію спільної праці з метою досягнення суспільно значущих цілей та розв'язання поставлених завдань. Як доводить Ю. Козлов, у широкому значенні управління означає керівництво будь-чим, а отже управління є функцією організованих систем різної природи (біологічної, технічної, соціальної), яка забезпечує їх цілісність, тобто досягнення поставлених перед ними завдань [4]. У цьому сенсі державне управління є елементом, видовим поняттям більш широкого поняття — соціального управління і являє собою складну систему, що характеризується специфікою виконуваних функцій.

Звертаючись до вітчизняної юридичної літератури, можна помітити, що питання про співвідношення так званих “широкого” та “вузького” тлумачень поняття державного управління досліджували багато вчених [5]. Зокрема, В. Авер'янов надавав таке його визначення: державне управління — це діяльність органів особливого роду, зміст якої полягає у виконанні законів та інших нормативно-правових актів держави шляхом різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси. Крім того, він дає таке визначення державному управлінню: самостійний вид державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер, особ-

ливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій і завдань держави в процесі повсякденного й безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [6]. В. Плішкін під державним управлінням розуміє сукупність цілеспрямованих впливів органів державної влади, які здійснюються ними в межах відповідної компетенції, на певних осіб, соціальні системи, а також весь соціальний організм у цілому [7]. Водночас, Н. Нижник та О. Машков дають таке визначення: державне управління — це “позитивна, організуюча і творча діяльність органів виконавчої влади, які здійснюють керівництво господарським, соціально-культурним і державно-політичним будівництвом” [8]. Також з урахуванням конституційного поділу державної влади в Україні часто пропонують розглядати державне управління як діяльність органів і установ усіх гілок державної влади з вироблення та здійснення регуляторних, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб, що змінюються.

Механізм функціонування вищої освіти на сьогодні стає предметом дослідження не тільки галузевої соціальної науки, а й інших наук. Цей механізм становить інтерес і в рамках теорії державно-правового управління у зв'язку з тією роллю, яку сьогодні починають відігравати результати вищої освіти. В умовах глобалізації всесвітнього господарства розвиток вищої освіти перетворюється на один з основних чинників міжнародної конкурентоспроможності країни, тому без дослідження змісту вищої освіти вже неможливо повною мірою достовірно представити ні мікроекономічні, ні макроекономічні проблеми. З іншого боку, у рамках державно-правового управління системи вищої освіти механізм функціонування вищої освіти до сьогодні осмислений поки що не в повному обсязі. У дослідженнях українських учених подібний факт пояснюється тим, що розвиток ринкових відносин у системі вищої освіти в радянський період був обмежений. Спочатку необхідно було подібні відносини розвинути достатньо для того, щоб зрозуміти, що вони не можуть бути основним і єдиним механізмом функціонування вищої освіти.

У працях зарубіжних авторів механізм державно-правового забезпечення розвитку системи вищої освіти також не набув адекватного відображення. Ґрунтуючись на ліберальних концепціях, західна думка віддає пріоритет вільним ринковим відносинам, але в освіті тільки ринкові відносини є недостатніми через специфіку предмета

й результатів освітнього виробництва. Цей факт визнає багато теоретиків, але теорії державного регулювання системи вищої освіти в повному обсязі ще не створено. Тому необхідно підкреслити, що нормальне функціонування й розвиток вищої освіти можливі тільки при поєднанні двох механізмів — ринкових відносин і державно-правового регулювання.

Багато сучасних вчених досліджують роль держави в освіті або державної політики у сфері вищої освіти. Проте при цьому в дослідженнях не уточнюється, про який механізм іде мова: про державно-правове регулювання чи про державне управління. З іншого боку, необхідне дослідження механізмів державно-правового регулювання системи вищої освіти, оскільки державне управління освітою, на нашу думку, необхідно замінити державно-правовим регулюванням вищої освіти. Інша проблема пов'язана з розмежуванням двох близьких явищ, які істотно відрізняються: державного управління освітою, і державно-правового регулювання вищої освіти.

Слід звернути увагу, що проблема розрізнення управління і правового регулювання стосується не тільки системи вищої освіти, вона є загальною для будь-яких форм втручання держави у розвиток соціуму. Ставлення дослідників до цих явищ не однакове. Одні не розрізняють і вважають синонімічними; інші — пропонують різні підходи до виокремлення їх специфіки. Так, Д. Зеркин і В. Ігнатов стверджують, що зіставлення понять “державно-правове регулювання” і “державне управління” взагалі некоректне з погляду їх смислового змісту [9]. Утім, на нашу думку, вважаються правильнішими позиції тих авторів, які розмежовують ці поняття. У рамках цих підходів передусім визначаються критерії, за якими здійснюється виявлення специфіки державного управління й державно-правового регулювання. Найчастіше як критерій називають форму власності — в рамках державної власності здійснюється державне управління, а для всіх інших (у тому числі й змішаних) форм власності — тільки державно-правове регулювання. Такий підхід видається нам не цілком прийнятним. Частка державної власності у сфері вищої освіти є значною, що могло б привести до повної заміни державно-правового регулювання державним управлінням. Відзначимо, що саме це відбувається на практиці, не поліпшуючи при цьому функціонування системи вищої освіти в Україні. Але сенс сучасної ситуації якраз і полягає у тому, щоб від державного управління освітою перейти до її державно-правового регулювання. Відмінність, на

наш погляд, тут полягає не у формі власності, а в характері управлінської діяльності. Для державного управління освітою характерним є прийняття рішень, доведення їх до вищих навчальних закладів, які, у свою чергу, зобов'язані їх реалізовувати. При цьому державним управлінням чітко регламентуються як кількісні, так і якісні параметри функціонування всіх навчальних закладів.

Натомість державно-правове регулювання включає дещо іншу поведінку держави щодо суб'єктів вищої освіти. Сутністю державно-правового регулювання є не завдання для виконання якихось рішень, а створення умов для функціонування вищих навчальних закладів, які сприяли б досягненню тих або інших результатів. Таким чином, роль держави у вищій освіті полягає у тому, щоб визначити, яких саме освітніх результатів суспільство й держава бажали і могли б досягти. При цьому необхідно враховувати, що й окремі суб'єкти також мають певні переваги щодо вищої освіти (можливо, на відміну від суспільства в цілому). У цьому аспекті держава повинна виступати тільки гарантом прав громадян на освіту, але не приймати рішення за них.

Головна складність у розмежуванні цих механізмів — державного управління вищою освітою і державно-правового регулювання вищої освіти, полягає саме у тому, що ні суспільство, ні держава від імені суспільства не можуть з достатньою визначеністю відобразити уявлення про необхідні результати розвитку й функціонування системи вищої освіти. Подібне становище характеризує як довгостроковий період, так і відносно короткий. При цьому сказане стосується не тільки невизначеності безпосередніх результатів вищої освіти, а й у ширшому значенні неоднозначності соціальних наслідків будь-яких інновацій у сфері вищої освіти. Справді, для того щоб держава змогла відмовитися від надмірно жорсткого державного управління освітою, що виражається в дріб'язковій опіці над вищими навчальними закладами, у надмірному контролі за будь-якими діями і господарськими операціями в них, слід було б, по-перше, визначити необхідні суспільству результати вищої освіти, по-друге, створити умови для їх реалізації у вигляді механізму державного регулювання. Спочатку необхідно здійснити осмислення бажаних і необхідних результатів (визначення продуктів) вищої освіти, а вже на цій основі — становлення та розвиток власного змісту і форм механізму державного регулювання вищої освіти.

Таким чином, на основі проведеного вище аналізу можна стверджувати, що оскільки від-

мітною особливістю вищої освіти є невизначеність і різноманіття видів продукту вищої освіти, то держава повинна визначити продукт вищої освіти з кількісного і якісного боку тільки в тому вигляді, який необхідний безпосередньо суспільству. Це означає, що держава не може визначити всі характеристики й види продуктів вищої освіти, вона не повинна детально виражати всі переваги щодо продуктів системи вищої освіти, адже це прерогатива інших суб'єктів попиту на освіту: громадян, груп і колективів, фірм та інших господарюючих суб'єктів. Тому становлення механізмів державно-правового регулювання системи вищої освіти може здійснюватися за умови нормативного вицленування державою тих параметрів продукту освіти, які необхідні з позиції держави. Можна було б окреслити у теоретико-методологічному плані подібну ситуацію поняттям державного замовлення у сфері вищої освіти. Саме у цьому напрямі має розвиватись як система вищої освіти в Україні в цілому, так і конкретні процеси й інститути державно-правового забезпечення її належного функціонування.

Література

1. Панкевич О. З. Соціальна держава: до загальнотеоретичної характеристики // Бюл. Мін-ва юстиції України. — 2004. — № 2–3 (28–29). — С. 33.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. — М.: Юрид. л-ра, 1997. — С. 23.
3. Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи / За ред В. В. Цветкова. — К.: Оріяни, 1998. — С. 36
4. Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. — М.: Зерцало, 1997. — С. 4.
5. Сиренко В. Ф. Интересы — власть — управление. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 109.
6. Адміністративне право України. Академічний курс / За ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юрид. думка, 2004. — Т. 1. — С. 123.
7. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник. — К.: НАВСУ, 1999. — С. 21.
8. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — С. 89.
9. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления. — Ростов н/Д: Изд. центр "МарТ", 2000. — С. 51.

Оскільки відмітною особливістю вищої освіти є невизначеність і різноманіття видів продукту вищої освіти, необхідно здійснити осмислення бажаних і необхідних результатів (визначення продуктів) вищої освіти з точки зору різних категорій суб'єктів попиту на освіту, а вже на цій основі — напрямі становлення та розвитку власного змісту і форм механізму державного регулювання вищої освіти.

Поскольку отличительной особенностью высшего образования является неопределенность и многообразие видов продукта высшего образования, необходимо осмысление желаемых и необходимых результатов (определение продуктов) высшего образования с точки зрения различных категорий субъектов спроса на образование, а уже на этой основе — направления становления и развития собственного содержания и форм механизма государственного регулирования высшего образования.

As a distinctive feature of higher education is the uncertainty and diversity of product of higher education, comprehension of desired and required results (identification of products) of higher education should be implemented in terms of various categories of demands for education, and only on this basis — the direction of and develop of their own content and forms of higher education state regulation may be compiled.

Надійшла 14 лютого 2011 р.

ПСИХОЛОГІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 146–150

Розглядаються проблеми психологічної залежності в контексті кримінально-правових норм з метою їх вдосконалення.

Останнім часом однією з найпопулярніших тем у засобах масової інформації є тотальна психологічна залежність. Усе частіше ми стикаємося у повсякденному житті з такими явищами психологічної залежності, як ігроманія та інтернет-залежність. Значної популярності набули нетрадиційні релігії та духовні практики.

Необхідно розрізняти психологічну залежність у межах норми і тотальну. Кожна людина росте, живе та розвивається у певному соціальному середовищі, під впливом різноманітних психологічних чинників. У межах психічної норми існують форми залежності між батьками та дітьми, подружжям, членами команди в бізнесі та спорті, учнями та вчителями.

Проблема дослідження тотальної психологічної залежності в контексті кримінального права пов'язана передусім з такими інститутами кримінального права, як інститут безпосереднього виконання та інститут способу скоєння злочину.

О. А. Ліщинська дійшла висновку, що на виникнення тотальної психологічної залежності (ТПЗ) впливають, як мінімум, такі групи чинників:

- чинники індивідуальності (ослаблене Я);
- чинники середовища (інформаційні забруднення);
- чинники навмисного впливу (деструктивний контроль свідомості) [1, 243].

Аналізуючи перший чинник — ослаблене Я, слід зазначити, що індивідуальний розвиток особистості відбувається в різних умовах. На ранніх етапах розвитку вагомий вплив мають батьки.

Психоаналітики вважають, що головним у залежному поведінці є не імпульс до саморуйнування, а дефіцит адекватної інтерналізації батьківських фігур і, як наслідок, порушення спроможності до самозахисту [2, 33].

Причинами базисної тривоги у дітей називають: пряме або непряме підпорядкування, байдужість, невірноваженість, відсутність уваги до індивідуальних потреб дитини, відсутність скеровування, приниження, хибність справжнього тепла. А головне — це відчуття дитиною прихованого ханжества серед оточуючих його людей: його відчуття, що любов батьків, християнське милосердя, чесність, шляхетність тощо можуть бути тільки удаваними [3, 78].

Крайніми, екстремальними формами стосунків між батьками і дітьми є деривація і симбіоз: в одному випадку, батьки ігнорують дитину і позбавляють її своєї любові, а в другому — батьки поглинають дитину своєю увагою, опікою та контролем [1, 244]. На думку С. В. Ільїної, як деривація, так і симбіоз, не тільки здійснюють виключно шкідливий вплив на образ Я та картину світу дитини, а й створюють психологічну базу, особливу перцептивну готовність для різних форм вторгнення: фізіологічного, сексуального, психологічного [4, 66].

Сформований у дитинстві синдром залежності може призвести до легкого маніпулювання свідомістю такої особи в уже дорослому житті.

Безумовно, людина перебуває під загрозою психологічної залежності й у зрілому віці. Часто людина може мати кумирів, брати до уваги авторитет певної людини, професіоналізм тощо. У межах норми протягом життя людина може мати кілька кумирів, із становленням особистості змінюються і кумири.

У патологічних умовах людина “залипає” на своєму кумирі, втрачає себе, живе не своїм життям, а розігрує чужу для себе роль [1, 245].

Філіп Зимбардо пропонує соціально-психологічну модель “обернення за допомогою пере-

конання”. Відповідно до цієї моделі члени культу занурені в групу і заохочуються до дій, що деіндивідуалізують індивіда, змушують відчувати силу групи.

Конвей і Зигельман висунули гіпотезу про те, що культове обернення є результатом розрахованого маніпулювання інформацією, що веде до інформаційного перевантаження. Вони запропонували докази того, що культу підвищують уразливість щодо інформаційного перевантаження шляхом маніпулювання навколишнім середовищем новачка: несподівані зміни в дієті, що включають зменшення кількості протеїну; нестача сну; ізоляція і переїзд у незнайоме місце; постійна емоційна і фізіологічна стимуляція; запрограмовані “дитячі” соціальні контакти [10, 45].

Медитація та інші подібні до гіпнотичних методи, застосовувані культами, викликають дезорієнтацію “узагальненої орієнтації в реальності”, що, на думку багатьох колишніх культистів, спричиняє розпад розумових процесів [9, 87].

Специфіку сучасної соціальної ситуації існування людини визначають чинники інформаційного суспільства:

- існування сучасної людини в інформаційному щільному середовищі: агресія мас-медіа і величезна кількість слабоконтрольованих контактів, обвал проблем, таких як екологічна, демографічна, сексуальна;
- атавізми тоталітарного режиму в масовій свідомості населення, готовність до рабської, слухняної поведінки;
- психологічна необізнаність населення як передумова безумовної податливості фаховому сугестивному тиску зацікавлених осіб;
- неможливість приховати фахові секрети від брудних ділків (за гроші перший ліпший може дістати інформацію про сучасні ефективні психотехнології);
- відсутність реально діючих суспільних соціальних інститутів психогігієни та психопрофілактики.

Зважаючи на зазначені фактори виникає питання про інформаційно-психологічну безпеку особистості.

До соціально-психологічних чинників, що безпосередньо впливають на інформаційно-психологічну безпеку особистості, Г. В. Ложкін відносить такі: деформацію системи норм; неадекватну оцінку національних, культурних та історичних традицій; появу нових засобів впливу на свідомість; деструктивну роль нетрадиційних конфесій; ослаблення найважливіших соціокуль-

турних інститутів держави — науки, освіти, культури; відсутність сформованих психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у переважної частини всіх прошарків населення [3, 78–80].

З усього сказаного випливає, що нова інформаційна епоха та загальні процеси демократизації в нашому суспільстві вимагають нових підходів до безпеки життєдіяльності людини, а саме: розробки нових методів психологічної допомоги, спрямованих на подолання тотальної психологічної та культової залежності, розробки профілактичних заходів у вихованні дітей, юридична оцінка таких явищ, як психічна агресія, психологічне насильство та деструктивний контроль свідомості.

“У мене є для Вас дивна (надзвичайна) новина — Бог вас любить”, — приблизно з такими словами підходить вуличний проповідник. Замисліться: що могло притягнути його увагу саме до вас. Річ у тім, що у тварин і людей, інтелект яких низький або нівельований навіюванням або гіпнотичними установками, розвинена емпатія — здатність сприймати і співпереживати чужі емоційні стани (згадайте, як відчуває ваш емоційний стан собака, кішка). Легконавіюваним людям психологи радять проходити через людну місцевість — ринок, привокзальну площу, паркову алею; утворивши перед собою точку зосередження уваги (подібно танцівнику під час виступу), максимально розпряміть спину і підніміть підборіддя [7, 200].

Зараз рекрутери все частіше працюють у парі. Психологічна обробка розпочинається за такою схемою: один із вербувальників стоїть перед людиною і наполегливо розповідає щось “про Бога”, а інший, який знаходиться позаду або з боку, невербально перешкоджає вашому шляху до відступу. Поле зору блоковано людиною, яка стоїть перед рекрутованим (візуальний блок), слух перевантажується словесним потоком (аудіальний блок), шкіро-м’язове відчуття (кінестетичний блок) говорить про дискомфорт (обидва рекрутери перебувають у вашій інтимній зоні 30–45 см), як наслідок — виникає стан дискомфорту, який у нейролінгвістичному програмуванні називається конфузійним трансом [7, 200].

Результати останніх досліджень показали, що довіра є одним із “золотих ключиків”, за допомогою яких можна змусити будь-яку людину відповісти вам “так” [8, 104].

У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що тотальна психологічна залежність може мати місце під впливом гіпнозу.

Свобода вибору — одна з найважливіших соціальних цінностей. Відкрите посягання на таку свободу, зрозуміло, натикається на супротив. Перед ініціатором впливу постають дві можливості:

- 1) знайти способи примусити іншого виконати вимогу;
- 2) замаскувати керуючий вплив так, щоб він не викликав заперечень об'єкта. Створити умови, за яких об'єкт сам прийме необхідне рішення.

Під прихованим управлінням об'єктом розуміють такий керований вплив на нього з боку суб'єкта, при якому справжня мета управління маскується суб'єктом, приховується від адресата впливу [5, 125].

У тлумачних словниках під гіпнозом розуміють сноподібний стан людини, який викликається психічним впливом, що супроводжується підкоренням волі людини, яка спить, волі людини, яка примушує іншу заснути (гіпнотизера), а також сам спосіб такого впливу. Словосполучення “сноподібний стан” вжито не випадково, адже у перекладі з грецької мови *hypnos* — це сон. Гіпноз — це штучна видозміна звичайного сну під впливом спеціальних прийомів.

Застосування гіпнозу дотепер не врегульовано в праві України. Російський дослідник В. Л. Райков вважає, що гіпноз має надзвичайно широкі можливості застосування у вирішенні завдань психологічного характеру, пов'язаних із психофізіологічною мобілізацією людини, розвитком її пам'яті, уваги, здатності до творчості тощо.

На думку В. Л. Райкова, гіпноз — це: 1) стан видозмінної свідомості, який виникає під впливом особливих ситуацій, особливих впливів та відчуттів; 2) психічний стан; 3) форма людського спілкування; 4) форма підвищеної психологічної керованості людини; 5) стан підвищеної і такої, що підвищується, навіюваності у кількісному відношенні аж до якісного стрибка стану змінюваної свідомості; 6) умови можливості розширення соціального та психологічного контакту в особливих випадках і життєвих ситуаціях [6, 104].

При вивченні даної проблеми слід говорити, що навіюваність під час гіпнозу може мати три форми: 1) у гіпнотичному сні; 2) у природному сні; 3) у звичайному стані.

Останній третій вид психологічного впливу виходить далеко за межі традиційного розуміння психологічного впливу. Психологічний вплив у широкому розумінні має місце у будь-якій формі спілкування людей. У пораді, вказівці, наказі, розповіді про власне бачення ситуації тощо. Впливовість такого психологічного спілкування

залежить від хисту промовця та від готовності слухача та його уважності. Дієвість психологічного впливу залежить також від авторитету особи, яка впливає. Такий авторитет особливо є важливим у стосунках батьки—діти, вчитель—учень, керівник—підлеглий тощо.

У літературі зустрічається термін “еріксонівський гіпноз” від прізвища американського психотерапевта Мільтона Еріксона (1901–1980 рр.), який розробив і застосував у психотерапевтичній практиці спосіб несвідомого впливу.

Навіювання в гіпнотичному стані певних незаконних кримінально-карних постанов являє собою суспільно-небезпечне діяння.

Вивчення спеціальної літератури показує, що гіпнозу застосовують:

- 1) медичні працівники, які спеціально оволодівають прийомами гіпнотерапії як різновиду психотерапії;
- 2) артисти естради, які виступають у жанрі “психологічних дослідів”;
- 3) інші особи, які практично засвоїли деякі прийоми гіпнотизування.

Нормативні акти дозволяють використання гіпнозу в нашій країні тільки лікарям і тільки в медичних цілях.

Дослідження у сфері палеопсихології (психології епохи первісно-общинного ладу) дають змогу стверджувати спеціалістам, що гіпноз зародився ще в епоху Кроманьон. Гіпноз — це не продукт певного рівня людської свідомості, культури чи науки. З розвитком людського суспільства розвиваються судження про гіпноз, а сам по собі він є певним станом, в якому короткочасно або впродовж тривалого часу знаходиться головний мозок, а разом з ним і вся центральна нервова система людини.

У Стародавньому Римі особливий клан фокусників займався гіпнотизуванням людей і навіть тварин, примушуючи їх пильно дивитися на шматок дзеркала. У Стародавньому Єгипті хворих відправляли до міста Мемфіс, до храму Серапіса, де від доторку жерців вони впадали у сон і зцілювалися від хвороб.

У всі часи і в усіх народів спостерігається тенденція до містицизму і завжди є люди, які цим займаються, і якщо уважно придивитися до чорнокнижних видань, то вчені змогли б знайти цікаві факти із сфери гіпнотизму.

Проблема використання гіпнотичного впливу в кримінальних злочинних цілях існувала з 1784 р. Комісари французького короля описували сеанси магнетизму австрійського лікаря Франца Антона Мессмера (1734–1815 рр.). Терміна “гіп-

ноз” у ту епоху ще не існувало. Його замінював термін “тваринний магнетизм”.

У 1894 р. в Мюнхені суд присяжних засудив до трьох років позбавлення волі за шахрайство Чеслава фон Чінського. Прокуратура намагалася довести, що цей авантюрист за допомогою гіпнотичного впливу зміг подавити волю 38-річної багатой баронеси Ядвіги фон Цейдліц і організувати фіктивне весілля з нею з корисливою метою. І хоча психіатри, які були викликані до суду як експерти, припускали факт злочинного гіпнотизування потерпілої, суд присяжних вирішив, що застосування “кримінального гіпнозу” не доведене.

Побоювання можливості використання гіпнозу у злочинних цілях стало причиною дореволюційних органів влади прийняти відповідні нормативні акти. Так, Медичний департамент 9 липня 1890 р. (за старим стилем) видав припис № 4682, в якому говорилося: “Новгородський губернатор подав на розсуд міністерства внутрішніх справ клопотання місцевого Товариства лікарів про заборону в Росії виробництва публічних гіпнотичних сеансів.

Взявши до уваги: 1) що публічні гіпнотичні вистави завдають значної шкоди здоров’ю як особам, яких гіпнотизують, так і глядачам таких дослідів, причому в осіб, яких гіпнотизують, розвиваються різні істеричні, нервові і навіть душевні хвороби, які перетворюються іноді у справжню епідемію гіпнотичної манії; 2) що такі публічні вистави гіпнотизму дають зловмисникам можливість вивчити під час сеансів прийоми, які застосовуються для гіпнозу, і згодом їх застосовувати для досягнення аморальних або злочинних цілей; 3) що взагалі гіпнотичні вистави, без відповідного наукового обґрунтування, можуть породжувати в суспільстві хибні поняття і навіть укорінювати забобони, а після гіпнотичний вплив може бути причиною порушення загипнотизованими особами суспільного порядку і тиші і навіть вчинення ними злочинних діянь, Медична Рада постановила: 1) заборонити публічні сеанси гіпнотизму і магнетизму; 2) для застосування гіпнозу з лікувальною метою повинні мати дозвіл адміністративної влади тільки лікарі, при дотриманні вимог закону (ст. 115 т. XIII Уст. Лікар) щодо проведення операцій над хворими, тобто тобто не інакше, як у присутності інших лікарів”.

Безпосереднє виконання і гіпноз — зв’язок є очевидним, оскільки у випадку перебування особи в гіпнотичному стані, вона не розуміє значення своїх дій, суспільну небезпечність, не може сама керувати такими діями (аналогія із особою,

яка через своє малолітство чи психічне захворювання не може розуміти значення своїх дій).

Гіпноз як спосіб скоєння злочину може мати місце, наприклад, під час шахрайських дій.

Відповідно до ст. 40 Кримінального кодексу України не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, вчинені під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1). Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 цього Кодексу (ч. 2).

Вважаємо за доцільне внесення змін до ст. 40 КК України. Викласти частину першу у такій редакції: “Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронним інтересам, вчинені під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками”.

Частину другу вважати частиною третьою. Частину другу викласти у такій редакції: “Під психічним насильством слід розуміти будь-який незаконний вплив або маніпулювання свідомістю людини, у тому числі гіпноз”.

Література

1. Ліщинська О. А. Аналіз чинників виникнення тотальної психологічної залежності.
2. Хорни К. Ваши внутренние конфликты. — М. — С. 33.
3. Ложкин Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности // Персонал. — 2002. — № 3. — С. 78–81.
4. Ильина С. В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопр. психол. — 1998. — № 6. — С. 65–74.
5. Шейнов В. П. Психология власти. — М.: Ось-89, 2003. — 528 с.
6. Райков В. Л. Гипнотическое состояние сознания как форма психического отражения // Психол. журн. — Т. 3. — 1982. — № 4. — С. 104–114.
7. Реуцкий М. В. Тоталитарные секты: механизм рекрутирования // Профилактика психологического насилия и манипулирования свідомістю та розвиток критичного мислення в молодіжному середовищі. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 трав. 2004 р., м. Київ). — К.: Укр. центр політ. менеджменту. — С. 200–202.
8. Хоган Кевин. Психология влияния: техники манипуляции в бизнесе и личном общении / Пер с англ. — М.: ООО “И Д. Вильямс”, 2007. — 352 с.

9. Волков Е. Н. Основные модели контроля сознания (реформирования мышления) // Журн. практич. психол. — 1996. — № 5. — С. 86–95.

10. Фромм Э. Бегство от свободы. — М.: Прогресс, 1990.

Проаналізовано чинники виникнення тотальної психологічної залежності, незаконне маніпулювання свідомістю, гіпноз у контексті кримінально-правових норм та запропоновані зміни до Кримінального кодексу України.

Проанализированы предпосылки возникновения тотальной психологической зависимости, незаконное манипулирование сознанием, гипноз в контексте уголовно-правовых норм и предложены изменения в Уголовный кодекс Украины.

This article contains the analyses of the total psychological depending, the legal manipulation with mentality, the hypnoses in the context of the criminal-legal norms and the changes to the Criminal Code of Ukraine are proposed.

Надійшла 14 лютого 2011 р.

О. О. ШЕМЧУК**О. С. НОВІКОВ***Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

СИСТЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ: ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 151–155

Досліджується поняття системи правового статусу людини з позицій визначення її основних елементів, а також специфіки їх співвідношення.

Проблеми дослідження правового статусу людини і громадянина усталено належать до категорії фундаментальних питань не лише окремих галузевих юридичних дисциплін, а й правової науки в цілому. Це пояснюється тим, що саме у цій категорії набуває свого відображення специфіка та характер зв'язку, що встановлюється між людиною, державою та правом, адже суб'єктом цього правового статусу є людина, гарантом його забезпечення — держава, а його матеріальним і формально-юридичним вираженням — право. З цього погляду, через характеристику змісту правового статусу людини та його структури, відкривається перспектива для чіткого визначення фундаментальних ознак тієї чи іншої держави, а також можливості її характеристики як правової і демократичної. Таким чином, характеризуючи правовий статус людини як “юридично закріплене становище особи в державі і суспільстві, що належить до якості особи як людини і громадянина і характеризує зв'язки особи з державою та державно організованим суспільством” [1], постає потреба у визначенні тих елементів, які власне й утворюють те, що в сучасній юридичній науці описується як поняття “системи правового статусу особи”. При цьому актуальність дослідження цієї проблематики посилюється тим, що наразі становлення України як демократичної, правової і соціальної держави передбачає наявність дієвого механізму гарантування правового статусу особи як основи взаємодії держави, суспільства і людини.

Таким чином, ставлячи на меті проаналізувати поняття системи правового статусу особи, а також її основні елементи, маємо вирішити такі дослідницькі завдання: а) визначити поняття

системи правового статусу особи, б) охарактеризувати основні елементи в системі правового статусу особи, в) дослідити нормативно-правові основи забезпечення формування і розвитку системи правового статусу особи в Україні.

Вживаючи поняття системи правового статусу людини, йдеться насамперед про визначальні універсальні елементи, які утворюють основу правового статусу особи у тій чи іншій державі. На думку В. Мадіссона, основними й універсальними елементами правового статусу людини і громадянина є інститут громадянства та конституційні права і свободи людини і громадянина [2]. При цьому значущість інституту громадянства полягає в тому, що завдяки йому між державою та особою створюються взаємні права та обов'язки. Тобто держава поширює свою владу на громадянина і може вимагати від нього виконання певних дій, тоді як громадянин може претендувати на захист своїх законних інтересів з боку держави або на їх захист від протизаконних дій самих державних органів. Як доводить П. Рабінович, громадянство є такою соціально-правовою, юридичною властивістю людини, яка фіксує її зв'язок з даною державою, який зумовлює їх взаємні права та обов'язки [3]. Цю ж думку обґрунтовує В. Бігун, зазначаючи, що поняття “громадянин” описує людину у її взаємозв'язку з державою, а отже окреслює коло прав та обов'язків, що виникають між людиною та державою [4]. На основі ґрунтовного аналізу системи чинного національного законодавства, В. Андрієнко переконливо демонструє, що в основі інституту громадянства в Україні також лежить ніщо інше як фіксація усталеного та неперервного зв'язку особи з Українською державою [5].

Про важливість інституту громадянства як елемента правового статусу особи пишуть й інші автори. Так, серед російських авторів варто згадати такі імена, як О. Кутафін, М. Байтін, А. Якушев, Н. Драгош, В. Кабишев, І. Яценко, В. Ланцов. Утім, подібне акцентування на інституті громадянства як елементі системи правового статусу особи жодним чином не повинно вважатись результатом випадкового збігу обставин. По-перше, навіть сам термін “громадянин” присутній у понятті “правовий статус людини і громадянина”. По-друге, виходячи із загального визначення правового статусу особи, можна стверджувати, що він означає встановлення або конституювання певної системи відносин між особою, з одного боку, і державою — з другого. Однак, наявність подібних відносин між особою і державою, як доводить Н. Корж, фіксується саме поняттям “громадянин” через правовий інститут громадянства [6]. Причому, ця думка є справедливою навіть тоді, якщо вживати поняття правового статусу щодо всіх тих категорій осіб, які не є громадянами держави, оскільки в даному випадку ми фактично порівнюватимемо їх статус із конституційно-правовим статусом громадян. Більше того, з погляду сучасного конституційного права сам термін “громадянин” вказує на певний статус особи у її відносинах з державою, який визначає взаємні права та обов’язки між цією особою і державою. З цієї причини громадянство є одним з визначальних факторів у характеристиці правового статусу особи [7].

Водночас інститут громадянства є першим елементом структури правового статусу, який має бути досліджено, щойно предметом аналізу стають будь-які інституціоналізовані відносини між державою та особою. Подібна першість при аналізі правового статусу інституту громадянства перед інститутом прав людини і громадянина зумовлена тим, що значна кількість прав людини, які фіксуються сучасними конституціями та конституційними законами, за своїм обсягом і специфікою реалізації тісно пов’язані з громадянством. Тобто інститут громадянства є тією необхідною підставою або передумовою [8], що дає змогу особі, яка має відповідний статус громадянина, користуватись усією повнотою політичних, економічних, соціальних та культурних прав. Звісно, це не означає, що на рівні прав і свобод особи встановлюються певні дискримінаційні норми, які заперечують ті або інші невід’ємні права людини, визнаючи їх виключно за громадянами держави. Як відомо, поява таких норм або принципів прямо суперечить міжнародно-визна-

ним нормативно-правовим актам у галузі прав людини. Йдеться про те, що обсяг прав і свобод, які має кожна конкретна особа, перебувають у безпосередній залежності від наявності або відсутності правового статусу громадянина [9].

Фактично право на громадянство є невід’ємним правом людини, що пов’язує її з певною конкретною державою. Про невід’ємність цього права свідчить те, що навіть у процесі свого виникнення під час перших буржуазних революцій право на громадянство завжди розглядалось у контексті теорії невідчужуваних прав людини [10]. Маючи статус громадянина держави, особа може повною мірою використовувати та вимагати забезпечення державою всієї повноти політичних, економічних та соціальних прав, які передбачено конституцією, і які виступають формою конституювання відносин між державою та особою [11]. Таким чином, інститут громадянства як необхідний елемент правового статусу особи може бути розглянутим у двох аспектах: а) формальному, та б) матеріальному. У останньому з двох зазначених аспектів він безпосередньо переплітається з конституційними правами, свободами та обов’язками громадян і передбачає розгляд такого структурного елемента правового статусу особи, як інститут прав і свобод людини і громадянина.

На сьогодні в Україні інститут громадянства закріплюється насамперед Конституцією України та Законом України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. [12], який відповідно до Конституції України визначає правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб. При цьому надзвичайно важливим моментом для розуміння того, що саме являє собою інститут громадянства для конституційно-правового статусу особи, що знайшов своє чітке юридичне оформлення у цьому законі, є визначення самого цього терміну. Нагадаємо, що згідно з законом громадянство України — це правовий зв’язок між фізичною особою і Україною, який знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов’язках. Відповідно до чого громадянином України є особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Водночас, у Законі України “Про громадянство України” знайшли своє відображення основні правові при-

нципи, на яких ґрунтується громадянство України. Ст. 2 Закону до них було віднесено принципи: 1) єдиного громадянства — громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України (якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то в правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України, якщо іноземець набув громадянство України, то в правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України); 2) запобігання виникненню випадків безгромадянства; 3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; 4) визнання права громадянина України на зміну громадянства; 5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; 6) рівності перед Законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; 7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

На перший погляд, може здатись, що визначення поняття “громадянин України”, яке надається у щойно згаданому законі, суперечить загально-визнаним думці про невід’ємність права людини на громадянство, оскільки згідно з наведеною вище нормою громадянином є не будь-яка особа, а лише така, що набула громадянство відповідно до закону. Втім, такий висновок є помилковим, оскільки разом із визначенням громадянства у законі регламентуються підстави набуття громадянства.

Зараз йдеться про ст. 6 Закону, де зазначається, що громадянство України набувається: 1) за народженням (особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України; особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України; особа, яка народилася за межами України від осіб без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства іншої держави, є громадянином України; особа, яка народилася на території України від іноземців, які постійно на законних підставах проживають на

території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків, є громадянином України; особа, яка народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, є громадянином України; особа, яка народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем, є громадянином України; новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі, є громадянином України); 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв’язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок встановлення батьківства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Тобто юридичне закріплення норми, що громадянство України набувається в тому числі й за народженням, по суті, корелює з положенням міжнародного права про те, що громадянство є невід’ємним правом будь-якої особи, яка разом із правом на життя отримує право на зв’язок з тією або іншою державою. Недарма у Законі України “Про громадянство України” міститься норма, що особа, яка має право на набуття громадянства України за народженням, є громадянином України з моменту народження.

Однак, навіть такі інститути, як громадянство та права і свободи людини і громадянина, не вичерпують собою всієї структури правового статусу особи. Маємо на увазі те, що крім нормативно-правової фіксації певного зв’язку між людиною і державою, а також ряду фундаментальних прав, свобод та обов’язків, характер взаємодії громадянина і держави визначається ще й завдяки інституту правосуб’єктності, тобто можливості громадянина реалізовувати надані йому конституцією і законами права у повному обсязі. Окреслюючи поняття правового статусу людини і громадянина як нормативну форму визначення місця та ролі людини у її відносинах з державою, слід погодитись з тим, що зазначені відносини набувають вигляду правовідносин. Тобто, для того щоб виступа-

ти суб'єктом правовідносин з державою, індивід повинен мати правосуб'єктність, або здатність бути суб'єктом права і, відповідно, — суб'єктом правовідносин з державою. Нині в теорії держави і права правосуб'єктність розглядається відносно індивідів та організацій (державних і недержавних). Розглядаючи правосуб'єктність відносно індивіда, у ній прийнято виокремлювати три складові: правоздатність (здатність особи мати, в силу норм права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки), дієздатність (здатність особи своїми діями здійснювати права і обов'язки) та деліктоздатність (здатність особи нести відповідальність за скоєні правопорушення).

Як така правоздатність виникає в момент народження людини. Утім, оскільки права людини є нічим іншим як комплексом юридичних можливостей, гарантованою законом можливістю, або юридичним відображенням людських можливостей, самі ці можливості реалізуються за певних обставин. Тобто, крім потенційної правової можливості, особа як носій правового статусу має бути здатною здійснювати зафіксовані у конституції і законах права та обов'язки. При цьому подібне розведення двох понять “права-як-можливості” та “права-як-здатності” жодною мірою не звужує і не заперечує конституційно визнаних прав людини. У даному випадку йдеться лише про те, що сама людина за своїми психологічними та біологічними ознаками має бути спроможною реалізовувати надані їй законом права. Як така дієздатність, відповідно до чинного вітчизняного законодавства, настає з моменту повноліття. До цього людина, маючи повну правоздатність, є носієм лише обмеженої дієздатності.

Однак встановлення певних обмежень щодо можливостей реалізації особою окремих конституційних прав може мати крім вищеназваних ще й інші підстави. Це пов'язано із набуттям так званої “спеціальної правоздатності” — тобто здатності бути учасником правовідносин, що виникають у зв'язку з обійманням певних посад (президент, суддя, член парламенту), або належністю особи до певних категорій суб'єктів права (працівники правоохоронних органів, спеціальних служб тощо) [13]. Так, відповідно до Конституції України (ст. 103) Президентом України може бути обраний громадянин у разі, якщо він досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Ця ж сама норма відтворюється у Законі України “Про вибори Президента України”. Хоча ст. 2 Закону встановлює ще деякі додаткові обмеження щодо

реалізації цього конституційного права громадян України. А саме: а) одна й та сама особа не може бути Президентом України більш ніж два строки підряд; б) не можуть бути висунуті претендентами на кандидатів у Президенти України громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі або мають судимість за скоєння умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Не продовжуючи подальший розгляд проблем, які виникають у зв'язку із правообмеженням, вкажемо лише на те, що питання, пов'язані із індивідуальною правосуб'єктністю, так чи інакше завжди мають бути враховані при дослідженні правового статусу особи. Більше того, це підтверджується не лише наведеними міркуваннями теоретичного характеру, а й формальними причинами, адже в конституціях багатьох країн містяться безпосередні норми, які визначають певні умови реалізації конституційних прав, і відповідно — конституційно-правового статусу особи.

Також крім щойно досліджених елементів правового статусу особи як громадянство, права і свободи людини і громадянина, правосуб'єктність, переважна частина сучасних юристів зараховують до цієї структури ще й такі елементи, як правові обов'язки та гарантії забезпечення правового статусу.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження можна стверджувати, що поняття системи правового статусу особи відіграє одну з ключових ролей як у правовій теорії, так і у безпосередній юридичній практиці, оскільки завдяки ньому відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їх права і взаємні обов'язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин, а також взаємна відповідальність за порушення цих прав.

Література

1. Кравченко В. Конституційне право України. — К.: Атіка, 2000. — С. 73.
2. Мадіссон В. Право і влада: людина в правовому полі // Право України. — 1999. — № 11. — С. 15.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. — Одеса: Юрид. л-ра, 2002. — С. 79.
4. Бігун В. До питання про філософію та теорію прав людини: правове регулювання (деякі концептуальні та термінологічні аспекти) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матер. IX регіональної наук.-практ. конф. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — С. 8.

5. Науково-практичний коментар Закону України "Про громадянство України". — К.: МП "Леся", 2002. — С. 11.

6. Корж Н. Я. Гражданство Российской Федерации: историко-правовой аспект. — СПб., М.: ИД "Нева", Олма-Пресс, 2004. — С. 7.

7. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К.: Укр. центр правничих студій, 1999. — С. 104.

8. Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — М.: Изд-во НОРМА, 2002. — С. 226.

9. Лаба О. Формування сучасних підходів до проблем прав і свобод людини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матер. VIII регіональної наук.-практ. конф. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — С. 50.

10. Слінченко Л. В. Основи конституційного права України. — Глухів: РВВ ГАПІ, 2000. — С. 69.

11. Андрієнко В., Бритченко С., Суботенко В. Громадянство України. — К.: МП "Леся", 2002. — С. 5.

12. Закон України "Про громадянство України" від 18.01.2001 // ВВР України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

13. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права. — М.: Проспект, 2001. — С. 647.

Систематизовані основні теоретичні і методологічні підходи у процесі дослідження ролі конкретних елементів системи правового статусу людини, основні способи їх нормативного забезпечення, а також перспективи їх розвитку в сучасній Україні.

Систематизированы основные теоретические и методологические подходы в процессе исследования роли конкретных элементов системы правового статуса личности, основные способы их нормативного обеспечения, а также перспективы развития в современной Украине.

The basic theoretical and methodological approaches in the research of a role of concrete elements of system of the legal status of the personas, basic ways of their normative maintenance, and the prospects of their development in Ukraine are systematised.

Надійшла 16 лютого 2011 р.

М. М. ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ**А. О. КУРТАКОВА***Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 156–164

Розглядається розвиток та становлення соціального партнерства в зарубіжних країнах, а саме в Росії, Німеччині, Австрії та Угорщині і деяких країнах Західної Європи та США.

У сучасному світі простежується тенденція до більш широкого тлумачення соціального партнерства як одного із засобів співробітництва різних сфер суспільного життя багатьох країн.

При цьому, не слід забувати, що традиційно під соціальним партнерством розуміються відносини у соціально-трудовій сфері між робітниками (профспілки) і роботодавцями, які складаються за участю держави. Варто зауважити, що соціальне партнерство визначається як співробітництво і взаємодія роботодавців і профспілок, зокрема, у питаннях порушення умов зайнятості і працевлаштування, заробітної плати, соціальної стабільності і забезпечення права працівників брати участь у вирішенні проблем, що стосуються діяльності організації [8].

Відносини соціального партнерства мають колективний характер. В їх основі лежить колективна зацікавленість сторін. Колективний характер соціального партнерства виявляється в трьох аспектах:

- наявності колективного інтересу всіх суб'єктів у сфері застосування найманої праці;
- наявності колективних відносин у цій сфері;
- колективній структурі сторін соціального партнерства.

Предметом соціального партнерства виступають колективні відносини між соціальними партнерами, зокрема, участь трудових колективів у встановленні умов праці; участь трудових колективів в управлінні організаціями, на яких вони працюють; укладення і виконання колективних договорів та колективних угод на галузевому, регіональному, національному рівнях; діяль-

ність професійних спілок та інших представницьких органів трудового колективу в соціально-трудових відносинах; утворення та діяльності об'єднань роботодавців; вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів.

До сфери соціального партнерства входять:

- досягнення консенсусу з питань забезпечення зайнятості;
- створення додаткових робочих місць;
- організація оплачуваних громадських робіт;
- захист населення від безробіття;
- застосування найманої праці з дотриманням техніки безпеки;
- вимоги з охорони здоров'я працівників у процесі праці;
- оплата праці й забезпечення відтворюючої і стимулюючої функцій заробітної плати;
- права працівників на своєчасне отримання заробітної плати;
- забезпечення нормального режиму праці й відпочинку;
- забезпечення права працівників на участь в управлінні працею на підприємстві та розподілі прибутку для забезпечення соціальної діяльності підприємства;
- визначення соціальних стандартів і встановлення їх мінімальних меж;
- встановлення порядку проведення колективних переговорів;
- вирішення колективних трудових спорів тощо [9].

Важливо зазначити, що процес законодавчого закріплення колективно-договірної системи в більшості країн Заходу розпочався на початку ХХ ст. Окремі норми колективно-договірної системи було

внесено до датського Цивільного кодексу в 1907 р., а до швейцарського Кодексу зобов'язань — у 1911 р. У подальшому, із процесом виокремлення норм трудового права в окрему галузь права (законодавства), набула поширення практика прийняття спеціальних законодавчих актів з колективно-договірного регулювання трудових відносин. Зокрема, у Королівстві Норвегія такий акт прийнято в 1915 р., Федеративній Республіці Німеччина — у 1918, Фінляндії — 1924, Бельгії — у 1948, Австрії — у 1957, Франції — у 1958 р., країнах Північної Європи — у 1970-х роках [6].

У 1948 р. Міжнародна Організація Праці прийняла Конвенцію № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію, у 1949 р. — Конвенцію № 98 про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів, Рекомендації № 91 — про колективні договори (1951 р.), № 94 — про консультації та співробітництво між підприємцями і трудящими на рівні підприємства (1952 р.), № 113 — про консультації та співробітництво між державною владою та організаціями підприємців і трудящих (1960 р.), Конвенцію № 154 — про сприяння колективним переговорам (1981 р.). Україна ратифікувала у різні роки зазначені міжнародно-правові акти. Таким чином, вони стали частиною системи національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

У країнах з розвинутою ринковою економікою ідеологія соціального партнерства стала базовою у процесі розвитку соціально-трудова відносин, незважаючи на те, що його моделі в різних країнах відрізняються організаційно-правовим механізмом.

Сьогодні відомі дві моделі соціального партнерства: перша — трипартизм і друга — біпартизм. У тих країнах, де роль держави у регулюванні трудових відносин не є визначальною (Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія), у практику розбудови соціального діалогу покладена двостороння співпраця між об'єднаннями роботодавців і організаціями найманих працівників. Держава може виступати в такій соціальній моделі в ролі арбітра або посередника при виникненні соціальних конфліктів.

З іншого боку, найбільш поширена система трипартизму, тобто, тристороння співпраця, широко застосовується у процесі розбудови соціально-трудова відносин у Французькій Республіці, Федеративній Республіці Німеччина, Королівстві Швеція, Австрійській Республіці.

В умовах трипартизму держава відіграє активну, доволі впливову роль соціального партнера.

Світовий досвід переконливо засвідчує, що проблеми економіки і суспільного життя, у тому числі у сфері застосування найманої праці, вирішуються оптимально, якщо реалізується орієнтація не на конфронтацію, а на досягнення соціальної злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується у формах проведення переговорів, укладення колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Як конкретний приклад зарубіжного досвіду соціального партнерства розглянемо систему соціального партнерства у країнах Західної Європи та США, а більш ширше в Росії, Австрії, Німеччині та Угорщині [7].

Як правило, однією із сторін “трибічної співпраці” виступають профспілки, що представляють інтереси трудящих, хоча на сьогодні не у всіх країнах їм вдається зберігати авторитет і вплив, завойовані ще в період масового тред-юніоністського руху XIX–XX ст. Крім того, консервативні уряди, що прийшли до влади в 1980-ті роки у ряді розвинених країн (насамперед у Великобританії і США), узяли курс на “соціальний реванш” або “соціальний демонтаж”, ніж серйозно підірвали позиції профспілок. Проти профспілок налаштована і значна частина підприємців. Дослідження стратегії 600 фірм США, яке було проведене в 2009 р., показало, що 50 відсотків підприємців використовували загрозу закриття підприємств, щоб не допустити створення профспілкових комітетів; ворота 12 відсотків підприємств, на яких процедура створення профспілок була успішно завершена, опинилися після цього закритими [3]. У цілому ж у 1980–1990-ті роки спостерігався явно виражений спад профспілкового руху, що торкнувся переважної більшості західних країн. Виняток становили Швеція і Фінляндія (тут число членів профспілок істотно зросло), Данія, Норвегія і Канада (профспілкові лави цих країн дещо зміцнилися) [5].

Навпаки, представницькі організації підприємницьких кіл, що виникли значно пізніше за профспілки — на початку XX ст. (загальнонаціональні організації з'явилися ще пізніше), виявляють тенденцію до зміцнення за рахунок злиття асоціацій підприємців у загальнонаціональні об'єднання (наприклад, Конфедерація шведських підприємців).

У скандинавських країнах, Швейцарії, Ірландії спочатку виникли організації підприємців двох типів. Одні володіли тільки економічними функціями (торгові палати, економічні асоціації), інші виключно соціально-трудовими. З часом у багатьох країнах Великобританії, Франції, Італії, Бельгії відбулося об'єднання тих й інших (наприклад, у Франції усі ці функції зосередилися в Національній раді французьких патронів, створеній у 1936 р.).

Європейським організаціям обох протидіючих сторін у цілому властиве прагнення до досягнення компромісу, вироблення оптимальної формули взаємоприйнятних умов, що враховує інтереси різних суспільно-політичних і економічних сил країни. Причому і підприємці і профспілки виходять з наукового аналізу ситуації, здійснюваного власними дослідницькими центрами. Відійшла в минуле практика висунення вимог, здатних підірвати становище підприємства, корпорації, галузі, а врешті-решт і самих трудових колективів. Наприклад, німецькі профспілки, що мають значний досвід співпраці з бізнесом, при відстоюванні інтересів найнятих робітників йдуть на значні поступки, усвідомлюючи необхідність модернізації виробництва і крупних структурних перетворень. Підприємці, вимагаючи поступок від профспілок, зі свого боку також прагнуть не переступати дозволених меж. Баланс у партнерських відносинах не порушується навіть при зміні правлячої коаліції.

Колективні договори, що укладаються на один-два роки, між підприємствами і профспілками стали вельми ефективною формою регуляції трудових відносин, що забезпечують безпосередню участь трудящих у виробничих процесах, які, як правило, запобігають виникненню серйозних конфліктів і страйковій боротьбі.

Можна зазначити, що особливо ефективні колективні договори, які укладаються на вищому національному рівні між асоціацією підприємців і керівництвом профспілок. Вони дійсні в усіх галузях і обов'язкові для дотримання на кожному підприємстві або установі протягом усього терміну дії договору [2]. У Франції, наприклад, за рік укладаються п'ять–сім загальнонаціональних колективних договорів, тридцять–сорок галузевих і близько шести з половиною тисяч на окремих підприємствах [7].

Колективні договори стали основною формою прояву реальних партнерських відносин на Заході. Також відомі ще три: інститути участі працівників у управлінні через:

- непрофспілкові органи робочого представництва і співучасть трудящих у радах директорів компаній;
- “пряма” участь трудящих у справах підприємства на рівні робочого місця;
- участь трудящих у прибутках, доходах і в акціонерній власності підприємств і компаній.

Форма участі найнятих робітників у управлінні через непрофспілкові органи робочого представництва набула достатнього поширення тільки в промислово розвинених західноєвропейських країнах. У США і Канаді проблема демократизації трудових відносин вирішується переважно через механізм колективних договорів.

Потрібно зазначити, що пряме залучення найнятих робітників до справ підприємства, що широко практикується в Японії і останнім часом у США, здійснюється за допомогою методів гнучкої організації праці або інтегрується в управління людськими ресурсами (УЧР) [3]. Власники американських підприємств, які не охоплені профспілками, стали відчувати гостру потребу в механізмі співпраці, налагодженні партнерських відносин з персоналом для підвищення продуктивності праці, що, власне, є основним мотивом.

Доцільно було б також зазначити, що в західних країнах досвід пом'якшення наслідків структурних перетворень в економіці (наприклад, масове безробіття) полягає у виробленні погоджувальних процедур, відображений у так званих соціальних планах, які входять у систему законодавчих і договірних заходів, не залежних від наявності на кожному конкретному підприємстві укладених колективних договорів. Соціальний план розробляється працедавцем спільно з представницькими органами працівників і передбачає заходи по забезпеченню зайнятості працівників, які вивільняються, мінімізації розмірів майбутніх звільнень і пом'якшенню їх негативних наслідків [10]. Отже, можна зазначити, що друга половина ХХ ст. в економічно розвинених країнах позначена трьома важливими рисами:

- По-перше, при встановленні мінімальних розмірів оплати праці, їх співвідношень з середньою зарплатою стали застосовуватися строго регламентовані (стандартні й уніфіковані) договірні процедури і/або законодавчі акти, що дало змогу довести рівень заробітної плати низькокваліфікованих працівників до 50–60 % від середньої по країні.
- По-друге, після вдосконалень сформовані на початку ХХ ст. системи обов'язкового

соціального страхування — пенсійного, медичного, у зв'язку з безробіттям, від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань стали ефективними інститутами соціального захисту тих, що працюють і членів їхніх сімей від соціальних ризиків, втрати працездатності або місця роботи. Рівень пенсій, як правило, становить 60–70 % від заробітної плати, що забезпечує високий рівень доходів пенсіонерів. Медичне страхування відкрило доступ до якісної медичної допомоги.

- По-третє, національні системи заробітної плати і обов'язкового соціального страхування почали виступати як єдине ціле. Їх фінансові механізми, гармонізовані між собою, справляють позитивний вплив один на одного, стимулюючи розвиток самовідповідальності працівників і працедавців, їхній солідарний взаємодопомозі, забезпечуючи стабільність у суспільстві та економічній сфері.

Щодо аналізу практики регулювання доходів в індустріально розвинених країнах, то можна виокремити дві основні моделі:

- Західнонімецька ґрунтується на договірних відносинах об'єднань працедавців і працівників (в особі профспілок) з приводу рівня прийнятної для суб'єктів трудових відносин заробітної плати і соціальних гарантіях у рамках окремих галузей економіки, а також у міжгалузевому розрізі. Йдеться про так звані тарифні довгострокові угоди, що встановлюють достатньо високу заробітну плату, сприятливі умови і режими праці, можливість підвищення кваліфікації на підприємстві, значні рівні відрахувань на пенсійне і медичне страхування.
- Процедурне укладення тарифних угод достатньо складний процес, що вимагає високої правової культури використання цивілізованих механізмів солідарності, уміння враховувати інтереси кожної із сторін; застосовуючи модель державного регулювання заробітної плати (застосовується, наприклад, в Швеції), держава задає працедавцям високі, обов'язкові для застосування стандарти заробітної плати і умов праці. Такий спосіб регулювання трудових відносин, мабуть, підійшов би і для нашої країни, проте його застосування вимагає достатньо зрілих ринкових відносин, сильних профспілок, наявності у влади соціал-демократичної партії.

Розглянемо соціальне партнерство в Німеччині, Угорщині, Австрії і Росії.

Федеративна Республіка Німеччина

Співробітництво соціальних партнерів у ФРН пройшло тривалий шлях еволюційного розвитку. Сучасна сутність соціального партнерства у Німеччині концентрується в основному у понятті “мітбештіммунг”, або правовому забезпеченні участі найманих працівників в управлінні підприємством і прийнятті соціально-економічних рішень. “Мітбештіммунг” реалізується на рівні фірми. Під підприємством розуміється техніко-організаційна одиниця, а під фірмою — економічна. Вона може складатися з кількох підприємств. У більшості випадків фірма є акціонерним підприємством.

Стрижневою формою соціального партнерства ФРН є виробнича рада, яка створюється на підприємстві і являє собою консолідований орган представництва робітників і службовців. Через виробничі ради трудящі відстоюють свої інтереси перед роботодавцем. Виробничі ради утворюються відповідно до Закону “Про правовий порядок підприємств” на основі виборної процедури. У виборах не беруть участь особи, які представляють позиції роботодавця, зокрема провідні службовці, члени правління акціонерного товариства. У виробничій раді можуть діяти виборні представницькі органи молоді, учнів, інвалідів. У тісному співробітництві з виробничою радою підприємства цей контингент громадян захищає свої специфічні життєві інтереси. Представники молоді та інвалідів мають право припинити рішення виробничої ради, якщо їх інтереси не враховані.

Для формування робочих контрактів між колективом і робочою радою згідно із законодавством діють виробничі збори. Виробнича рада має право скликати раз у три місяці виробничі збори для обговорення і вирішення завдань, що стоять перед колективом. Виробничі збори мають верховенство перед виробничою радою, яка мусить звітувати на їх чергових засіданнях. Роботодавець не менше одного разу на рік повинен доповідати на виробничих зборах про соціально-економічну ситуацію і перспективу розвитку підприємства.

Вибори у виробничу раду проводяться під керівництвом виборчої комісії, призначаються діючою радою, а за її відсутності — виробничими зборами. Строк повноважень виробничої ради — чотири роки. На підприємствах, де виробничі ради великі, їх члени можуть бути звільненими.

Кількість виробничої ради залежить від кількості робітників і службовців на підприємстві.

Чинним законодавством ФРН передбачається така диференціація виробничих рад (табл. 1).

Таблиця 1

Диференціація виробничих рад

Кількість працюючих	Кількість членів виробничої ради	Максимальна кількість робітників і службовців у розрахунку на одного члена виробничої ради
50–20	1	–
21–50	3	17
51–150	5	30
151–300	7	43
301–600	9	67
601–1000	11	91
1001–2000	15	133
2001–3000	19	158
3001–4000	23	174
4001–5000	27	185
5001–7000	29	241
7001–9000	31	290

Регулювання соціально-трудових відносин ґрунтується на законодавчо гарантованих правах найманих працівників. До них належить право на захист від звільнення, яке вимагає як від роботодавця, так і від працівника дотримання протягом певного часу відмови від укладеного між ними договору про найм. Це страхує роботодавця і працівника від несподіваних кроків стосовно один одного.

У процесі роботи звільнення можливе внаслідок порушення умов договору або з економічних причин. В останньому випадку на підприємствах практикується виважений підхід з урахуванням соціального стану кандидатів на звільнення. Взагалі захист працівника від звільнення, крім випадків банкрутства підприємства, певним чином обмежує дії роботодавця щодо скорочення штатів.

Право на 8-годинний робочий день та відпустку не менше 18 робочих днів забезпечується Законом “Про регулювання робочого часу” та Федеральним Законом “Про відпустки”.

Право на задовільні умови праці регулюється Законом “Про безпеку праці”. Реалізація цього закону покладена на лікарів підприємств, які певною мірою незалежні від роботодавців.

Захист працюючих жінок гарантується Законом “Про охорону материнства” та Федеральним Законом “Про допомогу по нагляді за дитиною”, які дають право на оплачувані відпустки вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей.

Посилений соціальний захист мають інваліди відповідно до Закону “Про інвалідів”. Для звіль-

нення інвалідів з роботи за ініціативою роботодавця потрібна згода незалежного державного органу. Крім того, підприємства і державні установи зобов’язані надавати інвалідам робочі місця або грошима компенсувати їх відсутність.

У Німеччині право на оплату праці забезпечується тарифною автономією підприємства, яка гарантована конституцією країни. Тарифна автономія дає роботодавцям і найманим працівникам можливість понад установлених державою розмірів мінімальних гарантій регулювати величину заробітної плати трудящих без втручання держави. При цьому державні установи, як і приватні підприємства, підпадають під дію тарифної автономії.

Виробнича рада має право наполягати на примусовому врегулюванні питань про компенсацію робітникам втрат у зв’язку із змінами на виробництві, наслідком яких може бути масове вивільнення працюючих.

На підприємствах, де працює понад 100 осіб, утворюється економічна комісія кількістю 3–7 осіб. Роботодавець повинен надавати її членам необхідну інформацію, крім тієї, яка містить виробничу і комерційну таємницю. Те, що виробнича рада та її економічна комісія повинні орієнтуватись тільки на роботодавця, при отриманні необхідних для їхньої діяльності даних, а також певні інформаційні обмеження призводять до труднощів у прийнятті рішень радою підприємства.

Характерною особливістю регулювання соціально-трудових відносин у ФРН, яка відрізняє її від інших західноєвропейських країн, є розподіл функцій між радами підприємства та профспілками. Завданням профспілок є проведення тарифних переговорів і здійснення політики щодо підвищення стандартів життя. У процесі переговорів укладаються рамкові тарифні договори стосовно заробітної плати, посадових окладів та винагород за працю, Угоди щодо захисту працівників при раціоналізації виробництва, Угоди щодо розв’язання конфліктів мирними засобами тощо [5].

Завданням виробничих рад є захист інтересів трудових колективів на переговорах з роботодавцями. Вони беруть участь і можуть вимагати прийняття рішень з таких питань:

- правила трудового розпорядку на підприємствах та поведінки робітників і службовців;
- встановлення графіку робочого часу, в тому числі нормованого;
- примусове скорочення робочого режиму;

- терміни виплати заробітної плати;
- встановлення систем і форм оплати праці. До них належать: можливість запровадження розцінок відрядної оплати; погодинної і акордно-преміальної заробітної плати; надбавок до основної заробітної плати; винагороди за раціоналізаторські пропозиції; авансова оплата праці; пенсії через старість, які не здійснюються іншими установами;
- упровадження та використання нових технічних засобів контролю за поведінкою і працею робітників та службовців;
- запобігання травматизму та профзахворювань, лікування;
- розвиток та функціонування соціальних об'єктів на підприємствах: їдалень, дитячих садків, пенсійних кас або кас для виплати допомоги;
- підвищення кваліфікації та професійне навчання на підприємстві;
- складання соціального плану, який розробляється на випадок закриття підприємства і можливих масових звільнень. У соціальному плані, як правило, призначається грошова компенсація за втрату робочого місця. Її величина залежить як від віку, стажу роботи, сімейного стану та інших факторів, так і від економічного становища підприємства.

Практика соціального партнерства і застосування Закону “Про правовий режим підприємства” свідчить, що між виробничою радою і роботодавцем неминучі конфліктні ситуації. У разі, коли сторони переговорного процесу не можуть дійти згоди, виникає необхідність у створенні примирної комісії. Вона складається з рівної кількості представників роботодавця і виробничої ради та незалежного голови, кандидатура якого має бути погоджена з обома сторонами. Якщо роботодавець і рада підприємства не узгодили пропозиції щодо головуючого, його призначає суд із трудових суперечок. Завданням примирної комісії є досягнення компромісів. Комісія має право прийняти більшістю голосів рішення із суперечливих питань. Конституційна форма примусової домовленості спонукає соціальних партнерів досягати компромісів на переговорах. Тому спірні питання не часто виносяться на обговорення комісії, бо кожний з партнерів ризикує залишитись на невігідних позиціях. Робота примирної комісії оплачується підприємством.

У випадку, коли сторони не досягають домовленості, спірні питання вирішуються в судах із трудових справ. Ці суди незалежні від сторін, які

вступили у конфлікт. Таке положення зберігається, коли в особі роботодавця виступає держава.

Крім узгодження позицій шляхом переговорів на рівні підприємства, існує, як зазначалося, “мітбештімунг” у фірмах — акціонерних товариствах. У цих товариствах, згідно з законодавством ФРН, утворюється і функціонує наглядова рада, яка контролює роботу управління. Наглядова рада обирає правління, щорічно затверджує баланс акціонерного товариства, за її згодою виносяться рішення щодо інвестиційної політики фірми, продажу та закриття підприємства. Через систему “мітбештімунг” у гірничодобувній та сталеварній промисловості максимальною мірою здійснюється принцип соціального партнерства [6].

Угорщина

У Центральній і Східній Європі піонером трипаратизму була Угорщина, де у 1988 р. створено орган трипаратизму — Всеугорський союз узгодження інтересів. У 1990 р. його реорганізовано у раду узгодження інтересів, функції і кола учасників якого розширені. Якщо раніше робота цієї структури визначалась в основному урядом, то після 1990 р. усі три сторони (уряд, роботодавець, профспілки) виступають як рівноправні партнери.

Нині дії уряду Угорщини спрямовані на посилення основної функції ради, які полягають в узгодженні інтересів уряду, профспілок та роботодавців за таким основоположним питанням, як формування політики у сфері праці (зайнятості, заробітної плати, соціальних питань, освіти), правового регулювання відносин між робітниками і роботодавцями. У міру становлення ринкових відносин уряд передбачає вдосконалення системи тристороннього узгодження інтересів за рахунок активізації двосторонніх переговорів.

Прикметно, що в Угорщині, як і в інших країнах, не існує окремого закону, який регулює тристороннє співробітництво. Воно базується на рішеннях уряду і домовленості сторін. Обов'язки уряду щодо узгодження інтересів визначені трудовим кодексом Угорщини, а Закон “Про зайнятість” передбачає значні юридичні права ради по узгодженню інтересів. Механізм соціального партнерства в Угорщині, як і в країнах Західної Європи та Азії, є ефективним засобом регулювання трудових відносин, попередження страйків та інших форм відкритого протистояння [5].

Австрія

З 1945 р. на австрійську систему соціально-трудових відносин, що будується на засадах три-

партизму, значно впливає принцип соціального партнерства. Соціальними партнерами у даному випадку виступають профспілка, Палата праці, Торгова палата та Палата сільського господарства.

Відповідно до австрійського “Закону про колективну працю” основним завданням партнерства у сфері соціально-трудових відносин є допомога у вирішенні соціальних проблем. Зокрема, у частині, що стосується запобігання страйку на підприємстві, укладання колективних договорів, делегування своїх представників до установ соціального страхування, арбітражних колегій тощо.

Одними із найважливіших документів, що сприяють досягненню соціальної рівноваги, є колективні договори. Метою їх укладання є врегулювання умов праці між асоціаціями роботодавців та працівників. Основним членом асоціації роботодавців є Торгова палата. Членство в ній для австрійського роботодавця обов'язкове.

Укладання колективних договорів в Австрії обов'язкове для всіх сфер діяльності і стосуються усіх працюючих. При цьому, їх положення чинні лише в межах одного підприємства і є виключними для нього.

Умовами колективних договорів в Австрійській Республіці визначені мінімальні права найманих працівників, які юридично затверджені і гарантуються законом. Це — так званий “*norm effect*”. Також, положення колективних договорів безпосередньо пов'язані із укладанням трудових контрактів з найманими працівниками, які є його невід'ємною частиною. Зі свого боку, це впливає на умови трудових контрактів, що не дає змоги роботодавцям обмежувати та скасовувати права працюючих. Крім цього, за роботодавцем залишається право створення працівнику більш сприятливих умов праці при наймі на роботу ніж ті, що передбачені у колективному договорі.

Суб'єктами положень колективного договору, з одного боку, є всі роботодавці, які входять до складу торгової палати, що уклала договір. З другого боку — це всі працівники (незалежно від свого членства), які працюють на цього роботодавця. Таким чином, за умовами колективного договору, жодного працівника не можна звільнити або відмовити йому в допомозі [6].

Росія

Основні принципи соціального партнерства і механізми його реалізації визначені Законом РФ “Про колективні договори і угоди”, феде-

ральними законами: “Про порядок вирішення колективних трудових спорів”, “Про внесення змін і доповнень до Закону РФ “Про колективні договори і угоди”, поряд з іншими законодавчими актами. Відповідно до них діє Російська трибічна комісія з регулювання соціально-трудових відносин (РТК), її галузеві і регіональні комісії. Упродовж року підписуються Генеральна угода, галузеві, міжгалузеві і регіональні тарифні угоди (правові акти, що встановлюють норми оплати, умови праці, а також соціальні гарантії і пільги для працівників галузі).

Так, упродовж року на підприємствах і установах приблизно підписуються або продовжують діяти 55 галузевих, 77 регіональних і 1044 територіальних угод, 119 тис. колективних договорів. Поступово складається система цивілізованих процедур вирішення індивідуальних і колективних трудових спорів, система примирення і посередництва, трудового арбітражу і судів. Проте в Росії поки рано говорити про завершений характер системи соціального партнерства: його організаційна структура далека від цілісного вигляду. На сьогодні закладено лише основу всієї системи — РТК, вона покликана “встановлювати загальні принципи узгодженого проведення соціально-економічної політики з урахуванням інтересів у виробничо-економічній, трудовій і суспільній сфері сторін: держави, найманих робітників і працедавців”.

РТК наділена необхідними повноваженнями по підготовці проекту Генеральної угоди, організації колективних переговорів, пов'язаних з його ухваленням, обговоренням і виконанням угод.

Крім того, можна зазначити, що успішному розвитку соціально-трудових відносин перешкоджає високий рівень соціальної напруженості у сфері праці. Незважаючи на порівняно невисоку страйкову активність, продовжує зростати кількість колективних трудових суперечок та їх учасників. Проте набагато важливіше те, що соціально-трудові відносини в цілому залишаються конфронтаційними і не перейшли у стадію змагань.

Вирішення виникаючих протиріч у переважній більшості випадків виникає із застосуванням силових методів, а не цивілізованих переговорних процедур.

Таким чином, у цілому можна виокремити такі основні особливості (недоліки) системи соціального партнерства в Росії:

- “розмитість” суб'єктів соціального партнерства. Немає класу власників–працедав-

ців, що сформувався. Працедавці роз'єднані по 45-ти асоціаціям і внутрішнім і міжнародним союзам. Профспілковий рух перебуває у стадії формування;

- відсутність належної правової бази. Прийняті закони “Про підприємства і підприємницьку діяльність”, “Про колективні договори і угоди”, Кодекс законів про працю якоюсь мірою регламентують правові процедури переговорів між працівниками і найнятими робітниками, але в них не передбачається відповідальність сторін, тобто відсутня третя важлива частина правової норми — санкція;
- вузька сфера договірно-правового регулювання колективних трудових відносин. Так, з 2,3 млн об'єктів єдиного державного реєстру підприємств і організацій колективні договори мають лише 118,8 тис. Більша частина зареєстрованих підприємств належить до категорії дрібних і сплачує єдиний податок. Проте навіть серед 660 тис. підприємств, що враховуються органами по праці, частка охоплених договірним регулюванням становить усього 17 %, зокрема серед державних підприємств — 36,6, серед муніципальних — 29,5, серед сумісних, приватних, кооперативних і малих — 12,9, серед інших — 11,1 %;
- укладення колективних договорів і угод не гарантує їх добросовісне виконання, що пов'язане з недостатньою розробленістю правових механізмів регулювання соціально-трудових відносин, невміння і небажання соціальних партнерів досягати компромісу;
- декларативний характер галузевих тарифних угод. Багато з них залишаються на папері, оскільки за працедавця їх підписують міністерства і відомства, що не мають на те достатніх повноважень від приватизованих підприємств;
- недостатня матеріальна база соціального партнерства [7].

Усе це призводить до того, що договірно-правове регулювання трудових відносин багато в чому залишається формальним і не виконує покладених на нього завдань, а в ряді випадків відіграє прямо протилежну своєму призначенню роль і сприяє загостренню конфліктів у даній сфері і підриває саму ідею її колективно-договірного регулювання.

Система соціального партнерства, що склалася в країні, чимало успадкувала з радянського

минулого, коли найважливіші умови організації трудового і соціального життя встановлювалися державою, а не узгоджувалися в ході колективних переговорів. І тепер переважна більшість колективних договорів, по суті, не регулюють заробітну плату трудящих. Недаремно останніми роками в колективних договорах тільки 3 % підприємств обговорювали зобов'язання працедавців по підвищенню заробітної плати працівникам. Акції протесту працівників, які відстоюють вигідніші для себе умови праці, поки що відносно рідкісні, хоча картина змінюється. У 2007 р. в країні відбулося понад 30 крупних страйків (у 2006 р. їх було 8), більшість з яких закінчилися успішно. У зв'язку з цим видається актуальною зміна базових уявлень, що існують у російському соціумі, про роль соціального діалогу. Сьогодні він часто носить формальний характер, позначаючи соціальну згоду. По суті, у нього принципово інша роль, яка полягає не в демонстрації цивілізованості трудових відносин, а в досягненні консенсусу з приводу справедливого розподілу доходів, забезпечення безпечних умов праці, надійного страхового захисту від соціальних ризиків, виробничої демократії при нормуванні і організації праці. У ході соціального діалогу важливо розглядати не другорядні, а вузлові проблеми трудових відносин, пов'язані з подоланням системних недоліків їх економічних і правових механізмів, за допомогою яких вирішуються питання у сфері умов і оплати праці, рівня соціальних гарантій. Адже від них, у результаті, залежить життєдіяльність людей праці, добробут їхніх сімей. Без удосконалення відносин у сфері праці не доводиться розраховувати на підвищення якості життя громадян, зростання ефективності виробництва і затвердження соціальної справедливості в розподілі виробленого продукту [3].

Реформи кардинально змінили відносини у вітчизняній соціально-трудовій сфері. Замість тотального регулювання державою всіх сторін трудового життя затвердилася радикально інша економіко-правова модель:

- мінімальна заробітна плата і мінімальні соціальні гарантії регулюються законодавством (Трудовим кодексом), що встановлює нормативи оплати праці і контролю з боку держави за їх дотриманням;
- вищі рівні заробітної плати і соціальних гарантій передані у сферу договірних відносин працедавців і працівників, тобто залежать від можливостей і доброї волі власників підприємств, згуртованості трудових колективів.

У чому слабкість такої моделі? У тому, що власники і менеджери підприємств часто неохоче йдуть на кардинальне поліпшення умов найму (така природа ринкової самосвідомості приватних підприємців).

Профспілкам залишається складний шлях переговорів, і якщо вони потрапляють у безвихідь, останнім засобом відстоювання інтересів трудового колективу залишається страйк (безумовно, не кращий спосіб добиватися справедливості)...

Зарубіжний і власний досвід переконує, що важливою умовою успішної реалізації соціально-економічних перетворень є соціальне партнерство. Однак, з прийняттям Закону України "Про соціальне партнерство" проблема розвитку трипартизму не вирішується. Необхідно формувати свідомість працівників у напрямі активної позиції щодо переговорного процесу, наполегливо формувати інфраструктуру соціального партнерства, підводити під неї наукову і методичну базу.

Література

1. Блинов А. Условия регулирования малого бизнеса // Экономист. — 1999. — № 2. — С. 75.
2. Бушмарин И. В. Трудовые ресурсы в экономике России и Запада. — М.; Харьков, 1998. — С. 180.
3. Демократия на производстве: Практика передовых стран Запада. — М., 2001. — С. 39.
4. Зарубіжний досвід соціального партнерства // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 1. — С. 38–43.
5. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право. — М.: Дело, 1999. — 253 с.
6. Киселев И. Я. Зарубежное трудовое право: Учеб. для вузов. — М.: Изд. группа "ИНФРА-М — НОРМА", 1998. — С. 139.
7. Лисьев А. В. Социальное партнерство: российский и зарубежный опыт. — Саратов, 1998. — С. 15.
8. Соціальне партнерство в Україні: перспективи законодавчого регулювання // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 2. — С. 22.
9. Соціальне партнерство: яким йому бути? // Голос України. — 1996. — 6 трав.
10. Смирнов С. Н., Гарсия-Исер М. Х. и др. Очерки государственной политики занятости. — М., 1999. — С. 68–74.

Аналізуючи зарубіжний досвід соціального партнерства можливо запозичити щось нове для вдосконалення правової бази в Україні й уникнути існуючих проблем.

Анализируя зарубежный опыт социального партнерства возможно позаимствовать что-то новое для совершенствования правовой базы в Украине и избежать уже существующих проблем.

Analysing foreign experience of social partnership it is possible to adopt something new for perfection of legal base in Ukraine and to avoid from already existent problems.

Надійшла 17 лютого 2011 р.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ФУНКЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 165–169

Дослідження правових аспектів забезпечення функціонування системи державного управління в соціокультурній сфері, основних цілей і правових принципів цієї діяльності, а також правових механізмів та інститутів, які гарантують ефективність управлінського впливу держави на ці суспільні відносини, дає змогу довести й охарактеризувати тісний зв'язок між процесом державного управління і реалізацією основних соціокультурних функцій держави.

Проблеми науково-юридичних досліджень специфіки функціонування сучасної держави, а також правових механізмів та засобів забезпечення цього процесу практично завжди перебували в центрі уваги правової науки. Причому, говорячи про теоретичну і практичну важливість цієї проблематики, слід зазначити, що вона ставала предметом пильної уваги як теоретиків права, так і тих фахівців, які працюють у галузі конституційного права, адміністративного права, теорії державного управління тощо. Справді, як держава, так і право є нерозривними явищами, особливо якщо мова йде не про державу взагалі, а про таку її форму, як правова держава [1].

Актуальність звернення до аналізу правових основ забезпечення соціокультурної функції в процесі державного управління зумовлюється такими причинами. По-перше, поступова трансформація суспільних відносин, що спостерігається у процесі розбудови в Україні соціальної держави, спричиняє потребу у зміні й переосмисленні домінант і пріоритетів у функціонуванні системи державного управління. У результаті чого, поряд з такими усталеними функціями держави як економічна, політична, ідеологічна тощо, особливої ролі набуває соціокультурна функція як така, що здатна забезпечити сталий розвиток людини, сприяти її інтеграції у соціальний простір, гарантувати достатній рівень добробуту і соціальної безпеки як для кожної конкретної людини, так і для суспільства в цілому. У цьому плані, як доводять О. Скрипнюк та

В. Тихий, гарантування соціальної безпеки нерозривно пов'язане із ефективністю та успішністю реалізації соціокультурної функції держави [2]. Очевидно, що однією з головних складових цього процесу є його правове забезпечення, адже саме на рівні права встановлюються і врегульовуються ключові відносини у соціальній сфері. По-друге, продовження державно-правової реформи у сучасній Україні з необхідністю включає у себе й процес удосконалення чинного соціального законодавства, оскільки брак правового регулювання у цій сфері обертається надзвичайно складними і вкрай болючими для Української держави проблемами. Справді, вживаючи таке поняття, як “людський капітал” [3], мається на увазі насамперед освітній, культурний, професійний потенціал людини, який утверджується і розвивається в соціокультурній сфері. З огляду на це, набуває особливої актуальності правове регулювання тих суспільних відносин, які формують основу соціокультурного розвитку особистості і громадянського суспільства. По-третє, не можна не зазначити, що правове забезпечення соціокультурної функції Української держави безпосередньо пов'язане з процесом забезпечення прав людини і громадянина в Україні. Насамперед мають на увазі її соціальні і культурні права, які є не лише своєрідною серцевиною прав другого покоління [4], а й гарантуються Конституцією України як невід'ємні права і свободи людини і громадянина. Усе це істотно підвищує важливість дослідження правового забезпечення соціокультурної функції

держави в процесі державного управління і робить його актуальним.

Таким чином, ставлячи на меті здійснити комплексне дослідження правових основ забезпечення соціокультурної функції держави в процесі державного управління, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити поняття державного управління та розкрити його зв'язок з реалізацією і правовим забезпеченням функцій сучасної правової і соціальної держави; б) розкрити зміст соціокультурної функції, правові основи її забезпечення в сучасній Україні, а також роль органів державної влади в процесі реалізації зазначеної функції; в) обґрунтувати з державно-правових позицій роль державного управління в соціокультурній сфері.

Характеризуючи процес державного управління та його зв'язок з окремими функціями держави варто одразу ж зробити ще одне важливе методологічне зауваження. Справа в тому, що як таке державне управління в тій чи іншій сфері можна розглядати у двох аспектах. З одного боку — це управління об'єктами зовнішнього управлінського впливу, а з другого — об'єктами внутрішнього управлінського впливу. У цьому сенсі переважна більшість суб'єктів державного управління являють собою складні адміністративні системи, яким завжди властиві дві форми реалізації управлінського впливу: внутрішньосистемне регулювання та зовнішній владний вплив на певні суспільні відносини. Тобто процес державного управління, здійснюваний конкретними органами державного управління, завжди реалізується у двох напрямках: а) управління внутрішньою організацією та внутрішньою діяльністю — цей процес внутрішнього управління ставить на меті якомога краще адаптувати та пристосувати орган державного управління до виконання своєї головної зовнішньої функції; б) управління тими чи іншими суспільними відносинами, які законодавчо віднесені до сфери компетенції органу державного управління — це можуть бути конкретні економічні, соціальні, правові відносини тощо.

Застосовуючи традиційну класифікацію функцій державної влади, в основу якої покладено об'єкти її безпосередньої діяльності, ми можемо дійти незаперечного висновку про вагому, а інколи й вирішальну роль управлінської діяльності у кожній з цих сфер. Адже не тільки в науці адміністративного права, а й в політичній та управлінській практиці дедалі частіше застосовуються такі поняття, як державне управління в економічній сфері, державне управління соціально-культурного розвитку, державне управління в галузі інформаційних відносин тощо.

Нині у сучасній юридичній літературі в галузі теорії держави і права існує чимало підходів до визначення як загальних функцій держави, так і тих, що набули своєї особливої актуальності на сучасному етапі. Скажімо, В. Четвернін виокремлює такі дві основні групи функцій держави: а) мінімальні — забезпечення свободи і безпеки громадян, створення дієвої системи суспільної комунікації; б) патерналістські — соціально-економічна функція, сприяння розвитку культури, екологічна функція тощо [5]. На відміну від цього, Л. Морозова обґрунтовує доцільність застосування традиційної моделі аналізу функцій держави, яка розподіляє їх на внутрішні і зовнішні, хоча й визнає, що в сучасних умовах їх взаємовідношення дещо змінюється. На думку іншого дослідника В. Афанасьєва, варто виокремлювати чотири основні функції держави: економічну, політичну, соціальну та ідеологічну (які можуть бути розглянуті як в зовнішньому, так і у внутрішньому аспектах) [6].

Важливою функцією держави, яка реалізується в процесі державного управління, є соціокультурна функція (яка структурно поділяється на галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я й соціального захисту [7]). На жаль, як відмічають Н. Нижник та О. Машков, на тривалий час в Україні ця функція державної влади майже повністю випала з поля зору органів державного управління [8]. Хоча, в часи, коли значення таких соціальних інститутів, як наука, освіта, мистецтво, охорона здоров'я непомірно зростає, одночасно має підвищуватись і роль державного управління в соціально-культурній сфері. Фактично про це саме писав і В. Селіванов, коли наголошував, що в сучасних умовах ми спостерігаємо посилення соціальних функцій держави і відповідно — збільшення питомої ваги державного управління в соціокультурній сфері [9]. Певною мірою подібний дисбаланс у значенні та ролі соціокультурної функції державної влади і доволі низьким рівнем якості державного управління в цій сфері, який спостерігався і досі спостерігається в Україні, може бути пояснено специфічним ставленням до соціокультурної діяльності як такої. Маємо на увазі те, що тривалий час зазначена функція держави розглядалась як другорядна щодо таких функцій, як економічна чи забезпечення національної безпеки держави. І навіть тоді, коли держава почала приділяти значно більше уваги соціокультурному управлінню, існуючі в законодавстві колізії та суперечності щодо питань соціокультурного управління, соціального захисту і т. д. продовжували свідчити про відсутність реальних гарантій у цій сфері [10].

Але, з чим зараз погоджуються практично всі без винятку дослідники, соціокультурна функція держави жодним чином не є, так би мовити, своєрідним додатком до інших функцій, який державна влада може брати на себе чи відмовлятися від нього у випадку несприятливих економічних чи політичних обставин. Тобто держава принципово не може демонтувати свою соціокультурну функцію [11]. По суті, те значення, яке їй приділяється в сьогоденні умовах, обумовлюється загальною зміною цінностей як в державотворчих процесах, так і в системі державного управління. Скажімо, на думку П. Сауха, розвинена система державного управління освітою та культурою спрямована на їх підтримку та забезпечення їх нормального розвитку загалом є необхідною умовою входження в систему відносин сучасного розвиненого світу [12]. Адже без ефективного державного управління розвитком науки, медицини, культури, освіти, соціальним забезпеченням наше суспільство приречене на деградацію.

Справді, разом із проголошенням пріоритету прав людини і громадянина, наша держава фактично взяла на себе обов'язок гарантування та захисту і такої групи прав, як соціальні та культурні права. Нагадаємо, що відповідно до міжнародних документів (зокрема, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Європейської Соціальної Хартії, Європейської культурної конвенції, Декларації принципів міжнародної культурної співпраці тощо) та конституції України до цієї групи прав належать такі, як: право на освіту, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини, право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, право на участь у культурному житті, право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне використання, право на житло, право на соціальний захист тощо. До того ж посиленню державної активності у сфері забезпечення соціальних і культурних прав громадян сприяє факт проголошення України не тільки демократичною, а й соціальною державою (ст. 1 Конституції України), тобто такою, основним завданням якої є створення умов і відповідальність за реалізацію соціальних, культурних та економічних прав [13].

Отже, реальне забезпечення цих прав передбачає активну управлінську діяльність органів, які покликані здійснювати організацію та керівництво соціально-культурним розвитком. Причому зазначена діяльність не повинна трактуватись як своєрідна доброчинність з боку органів державного управління, оскільки це є їхнім обов'язком

і проявом їхнього призначення, яке полягає у служінні народові.

Більше того, відносно цілого ряду прав цього покоління діяльність органів державного управління виявляється не просто важливою, а вирішальною. Так, наприклад, право на соціальне забезпечення принципово неможливо розглядати поза контекстом управлінської діяльності органів державної влади, оскільки саме це поняття визначається як організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику.

У цьому плані серед органів виконавчої влади ключову роль щодо соціально-культурного управління відіграють насамперед Кабінет Міністрів України та спеціальні галузеві органи управління (міністерства і відомства). Зокрема, на всі вищі органи виконавчої влади та державного управління покладаються такі обов'язки: забезпечення реалізації політики держави у сфері культури; здійснення за участю громадських об'єднань розробки державних програм розвитку культури та їх фінансування; створення умов для відродження і розвитку культури української нації, культур національних меншин, які проживають на території України; встановлення державних замовлень на випуск літератури, творів мистецтва; сприяння розвитку нетрадиційних форм мистецтва; здійснення заходів щодо повернення у власність народу України культурних та історичних цінностей, що знаходяться за її межами; вирішення у встановленому законодавством порядку питання про надання закладам культури, що відіграють визначну роль у духовному житті народу, статусу національних; розробка і забезпечення впровадження науково обґрунтованих суспільно необхідних нормативів культурного обслуговування населення різних регіонів України, матеріальних і фінансових норм забезпечення закладів культури; забезпечення підготовки кадрів, створення необхідної мережі державних навчальних закладів, науково-дослідних установ, що стимулюють розвиток наукових досліджень з проблем культури; створення бази по виробництву спеціального обладнання для закладів, підприємств і організацій культури; організація культурного співробітництва з зарубіжними країнами та міжнародними організаціями.

Разом з тим спеціальні функції та повноваження державного управління у сфері соціокультурного будівництва покладаються на окремі

органи державного управління, що входять до системи виконавчої влади (насамперед це центральні органи виконавчої влади), основними завданнями яких є: забезпечення реалізації державної політики у сфері культури і мистецтв, державної політики з питань охорони культурної спадщини, національної музейної політики; підготовка пропозицій щодо основних напрямів державної мовної політики та участь у її реалізації; здійснення відповідно до законодавства державного управління і контролю у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, музейної та бібліотечної справи, кінематографії; забезпечення реалізації прав громадян на свободу літературної і художньої творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, забезпечення доступності всіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина; створення умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, розвитку міжнародного культурного співробітництва; координація діяльності органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері культури і мистецтв, державної політики з питань охорони культурної спадщини, національної музейної політики, державної політики щодо бібліотечної справи; захист відповідно до законодавства прав і законних інтересів вітчизняних творчих працівників і творчих спілок, а також закладів, підприємств та організацій, що діють у сфері культури і мистецтв; створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктури у сфері культури і мистецтв, організація її матеріально-технічного забезпечення.

Наголошуючи на значенні державного управління в соціокультурній сфері (і виокремлюючи такі дві специфічні сфери, як управління охороною здоров'я та управління освітою) слід відзначити, що подібна активна діяльність органів державного управління (Кабінету Міністрів, міністерств, державних комітетів, управлінь тощо) щодо забезпечення соціальних та культурних прав громадян, і відповідно — реалізації соціальної та культурної функцій держави, нині потребує свого якісного вдосконалення. У цьому плані підвищення ефективності державного управління в соціокультурній сфері прямо пов'язане із становленням України як соціальної держави. Проте, зміни в цій сфері державного управління багато в чому залежать від економіч-

ного стану держави, оскільки реалізація освітніх, культурних, соціальних програм, які розробляються на державному рівні, передбачає наявність значних коштів, завдяки яким можна перетворити в реальність ретельно виписані рядки державних програм і численних планів розвитку. Справді, важко сперечатися з тезою, що для того аби виконувати соціокультурні функції, держава має бути насамперед економічно спроможною. Чи, як пише О. Копан, держава повинна мати реальні економічні можливості, аби здійснювати ефективний управлінський вплив на соціальні процеси [14]. Отже, як бачимо, реалізація соціальної та культурної функцій держави робить більш очевидним наявність безпосереднього зв'язку між різними сферами державного управління, які лише на перший погляд можуть видаватися відокремленими одна від одної.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного у цій статті дослідження, можна стверджувати, що залежно від реалізації тих чи інших функцій держави змінюється і специфіка діяльності органів управління, яка проявляється в застосуванні різних методів управління, превалюванні різних форм управлінської діяльності, домінуванні різних типів взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами управління. Проте, незважаючи на подібну специфіку державного управління відносно сприяння реалізації окремих функцій держави, слід відмітити незмінність його основоположних принципів, до яких належать: верховенство права, пріоритет прав людини і громадянина, адекватність управлінських мір суспільним потребам, демократичний контроль за діями органів державного управління, додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави і їх взаємна відповідальність, чітке розмежування повноважень органів державного управління. У цьому сенсі специфіка забезпечення соціокультурної функції держави передбачає взаємодію і взаємовплив різних галузей державного управління. Це не означає, що окремі органи державного управління втрачають свою спеціалізацію і тим самим порушують організаційну структуру здійснення управлінського процесу. Йдеться лише про те, що успішність здійснення соціокультурної функції в сучасній Україні значною мірою залежить від цілісності системи державного управління та її здатності до внутрішньої консолідації і комплексного вирішення проблем, що постають у процесі розбудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави.

Література

1. Скрипнюк О. В. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі // Право України. — 2010. — № 7. — С. 5.
2. Скрипнюк О., Тихий В. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки // Вісн. Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 45–46.
3. Ареф'єва О. В., Харчук Т. В. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти. — К.: Вид-во Європейського університету, 2008. — С. 10.
4. Пушкіна О. В. Актуальні проблеми забезпечення соціально-економічних і культурних прав людини в процесі постання України як соціальної держави // Бюл. Мін-ва юстиції України. — 2005. — № 3 (41). — С. 5–15.
5. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Нерсисянца. — М.: НОРМА, 2002. — С. 630–642.
6. Теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Право и закон, 2001. — С. 370.
7. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 363.
8. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — С. 84.
9. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. — К.: ВД "ІнЮре", 2002. — С. 124.
10. Приходько С. Здійснення громадянами права на соціальний захист та гарантії його забезпечення // Право України. — 2000. — № 2. — С. 21.
11. Яковюк І. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави // Вісн. Акад. правових наук України. — 2001. — № 2 (25). — С. 33.
12. Саух П. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям. — Рівне: "Волинські обереги", 2001. — С. 140–142.
13. Панкевич О. До питання про основні завдання соціальної держави (загальнотеоретичний аспект) // Вісн. Акад. правових наук України. — 2000. — № 2 (21). — С. 186.
14. Копан О. Соціальна безпека як об'єкт державної діяльності // Право України. — 2001. — № 4. — С. 27.

Специфіка багатоаспектних функцій держави в діяльності органів управління реалізується на засадничих принципах: верховенства права, пріоритету прав людини і громадянина, адекватності управлінських мір суспільним потребам, демократичного контролю за всіма діями органів державного управління, додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави і їх взаємна відповідальність, чіткого розмежування повноважень органів державного управління. Виконання соціокультурної функції держави передбачає взаємодію і взаємовплив різних галузей державного управління. Відтак, успішність здійснення соціокультурної функції в сучасній Україні значною мірою залежить від цілісності системи державного управління та її здатності до внутрішньої консолідації і комплексного вирішення проблем, що постають у процесі розбудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави.

Специфика многоаспектных функций государства в деятельности органов управления реализуется на основополагающих принципах: верховенства права, приоритета прав человека и гражданина, адекватности управленческих мер общественным потребностям, демократического контроля за всеми действиями органов государственного управления, соблюдение баланса интересов личности, общества и государства и их взаимная ответственность, четкого разграничения полномочий органов государственного управления. Выполнение социокультурной функции государства предусматривает взаимодействие и взаимовлияние различных отраслей государственного управления. Следовательно, успешность осуществления социокультурной функции в современной Украине в значительной мере зависит от целостности системы государственного управления и ее способности к внутренней консолидации и комплексного решения проблем, которые возникли в процессе построения в Украине демократического, социального и правового государства.

Specificity of the multifaceted functions of the state in the activity of controls implemented on the basic principles: the rule of law, the priority of human and civil rights, the adequacy of management actions to social needs, democratic control over all actions of government, balancing the interests of the individual, society and state and their mutual responsibility clear lines of authority of government. Implementation of social and cultural functions of the state provides for interaction and mutual influence of different branches of government. Hence, the success of the implementation of socio-cultural function in the modern Ukraine is largely dependent on the integrity of public administration and its capacity for internal consolidation and integrated solution to the challenges in the process of building a democratic, social and legal state in Ukraine.

Надійшла 18 лютого 2011 р.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НАПРЯМИ КОНТРОЛЮ І ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 170–174

З метою формування теоретичних засад ефективної системи державного контролю у регулюванні господарських відносин досліджуються існуючі в сучасній державно-правовій науці підходи до аналізу контрольної діяльності держави у сфері регулювання господарських відносин, конкретні напрями контрольної діяльності держави, специфіка, основні проблеми їх правового забезпечення.

Проблема державного контролю і його вдосконалення належить до групи фундаментальних питань сучасної державно-правової науки. Це пояснюється не лише значущістю самої контрольної діяльності, про що цілком справедливо пише Є. Кочернін, а й тим, що поза з'ясуванням змісту та сутності поняття контрольної діяльності, унеможливиться побудова цілісної теорії державного управління, незалежно від того, під яким кутом зору досліджуватиметься зазначене поняття: чи з погляду юридичної і державно-правової науки, чи з погляду різноманітних теорій управління. Разом з тим, значущість проблематики державного контролю та його напрямів зумовлюється тим, що нині у державно-правовій науці ми стаємо свідками докорінного переосмислення цілого ряду категорій, одними з яких є категорії контрольної діяльності і державного впливу. У світлі чого постає об'єктивна потреба в аналізі контрольної діяльності у найважливіших сферах суспільних відносин, до яких, поза всяким сумнівом, належить і сфера господарських відносин.

Актуальність державно-правового аналізу напрямів контрольної діяльності органів державної влади у сфері господарських відносин пояснюється такими причинами. По-перше, господарські відносини становлять невід'ємну частину існування і розвитку сучасного соціуму і такої держави, що проголошує себе не тільки демократичною і правовою, а й соціальною. У зв'язку з чим набуває особливої актуальності аналіз контрольної діяльності держави у сфері господарських відносин, адже в цьому процесі

відбивається сутність держави, а також знаходить своє підтвердження або спростування її дефініція як правової і соціальної держави. По-друге, зважаючи на складність предмета державного контролю, який становлять господарські відносини, слід вказати й на таку ж складність теоретичної реконструкції процесу, стадій та напрямів державного контролю у зазначеній сфері. Утім, відсутність адекватної і цілісної теорії державного контролю господарських відносин ставить під сумнів загальну спроможність сучасної державно-правової науки відтворити у понятійній формі ті процеси, які об'єктивно тривають у суспільстві. У контексті чого істотно підвищується теоретична актуальність проведення досліджень контрольної діяльності держави у сфері регулювання господарських відносин. По-третє, не можна обійти увагою й відчутну практичну актуальність подібного дослідження. Справді, подальший розвиток системи державної влади і державного управління в Україні неможливі поза створенням і налагодженням функціонування сучасної й ефективної системи державного контролю, здатної гарантувати стабільність найважливіших суспільних відносин, прогнозованість розвитку тих чи інших сфер (у нашому випадку пропонуємо обмежитись виключно аналізом господарської сфери), дотримання фундаментальних принципів демократії, правової і соціальної державності. Також слід пам'ятати і про те, що будь-яка законодавча й законотворча діяльність у частині вдосконалення системи державного контролю

у господарській сфері має спиратись на міцний теоретичний фундамент, який здатна сформулювати лише сучасна державно-правова наука. Усі наведені аргументи дають змогу обґрунтовано стверджувати про важливість зазначеної теми.

Таким чином, ставлячи на меті виявити й охарактеризувати основні напрями контрольної діяльності держави у сфері господарських відносин, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) охарактеризувати елементарні складові державного контролю у сфері господарської діяльності; б) виявити основні напрями державного контролю у господарській сфері; в) дослідити правові основи забезпечення окремих напрямів державного контролю у господарській сфері.

Не викликає сумніву, що державно-правовий науковий аналіз державного контролю у сфері господарської діяльності можливий та ефективний лише за умови визначення його елементарних складових, якими, у тому числі, постають напрями, за допомогою яких такий контроль здійснюється. Дослідження наукових розробок із питань державного контролю у сфері господарської діяльності дає змогу констатувати, що наразі науковому аналізу піддавалися лише питання державного контролю окремих аспектів господарської діяльності. Це роботи Л. Вороної, Л. Савченко, П. Пацурківського, В. Дереконя, С. Лучковської, Н. Маринівої, І. Коросташової, В. Дьоміна, Т. Кичилук, Н. Карнарук. При цьому, керуючись різноманітними критеріями класифікації, науковці зазвичай виокремлюють доволі широкий перелік різновидів державного контролю: президентський і судовий контроль; контроль з боку органів виконавчої влади; відомчий, надвідомчий та міжвідомчий контроль; фінансовий; податковий; митний; контроль у сфері забезпечення безпеки тощо. Утім, усі перелічені види контролю охоплюють лише окрему сферу контрольного впливу і не дають змоги охарактеризувати контроль господарської діяльності як комплексне явище державно-правової дійсності, визначити його структуру, мету і процедури, об'єкт і предмет, контролюючих і підконтрольних суб'єктів тощо. Через це, з метою комплексної характеристики державного контролю у сфері господарської діяльності, доцільним вбачається виходити насамперед з положень Конституції України та Господарського Кодексу у частині визначення основних напрямів державної економічної політики (ст. 10 ГК), а також тих сфер, у яких держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання (ст. 19 ГК). З урахуванням зазначених положень

можна виокремити напрями державного контролю у сфері господарської діяльності.

Однак при цьому необхідно враховувати, що державний контроль господарської діяльності досліджується як особлива правова форма діяльності. У зв'язку з цим слід зазначити, що його юридична природа визначається тим, що контролюючий суб'єкт перебуває в умовах, за яких він має безпосередньо використовувати норми права для розв'язання конкретних юридичних завдань, причому предметом реалізації у цьому випадку є одночасно і норми матеріального, і норми процесуального права. Так, контролюючий суб'єкт, реалізуючи свою владну компетенцію, повинен оперувати нормами, що визначають характер юридичної справи, яка розглядається, і одночасно знайти оптимальний порядок досягнення юридичного результату. Цьому служать три групи норм: а) норми, що зміцнюють систему контролюючих суб'єктів, їх компетенцію, принципи, порядок організації і діяльності, форми і методи здійснення контролю та інші загальні положення, які є основою здійснення контрольної діяльності; б) процесуальні норми, що забезпечують потреби самої контрольної діяльності (вони визначають оптимальні процедури здійснення контрольної діяльності і спрямовані на забезпечення її ефективності); в) норми, що є предметом контрольної діяльності, тобто ті норми, що містять у собі правові приписи, адресовані підконтрольному об'єкту. Під час здійснення контрольної діяльності, суб'єкт, що контролює, порівнює поведінку підконтрольного об'єкта із приписами зазначених правових норм. Таким чином, можна стверджувати, що в загальнотеоретичному аспекті напрями державного контролю у сфері господарської діяльності являють собою окремі види однорідних відносин у сфері господарської діяльності, спостереження за дотриманням правил в яких суб'єктами господарювання здійснюють уповноважені органи державного контролю.

Не викликає сумніву, що враховуючи вплив на формування дохідної частини Державного бюджету України, першочергове значення має податковий контроль, який здійснюють органи державної податкової служби. Він включає в себе контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків і зборів, своєчасністю подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, інших платежів, а також перевірку достовірності цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткуван-

ня й обчислення податків, інших платежів. При цьому додатковим предметом такого контролю є додержання суб'єктами господарювання порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), наявність свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій та торгових патентів. Податковий контроль за своєю внутрішньою структурою є складним, що обумовлюється складною системою податків і зборів в Україні. Процесуальні засади реалізації податковими органами своїх контрольних повноважень закріплені Законами України “Про державну податкову службу в Україні”, “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами”, Указом Президента України “Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності”, Порядком оформлення результатів невиїзних документальних, виїзних планових та позапланових перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства, Положенням про порядок подання та розгляду скарг платників податків органами державної податкової служби. Відповідно до частини 2 ст. 2 Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”, норми останнього не поширюються на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю, контролю за дотриманням бюджетного і податкового законодавства, контролю за дотриманням порядку проведення розрахунків, за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів тощо, тобто на всі види державного контролю за господарською діяльністю, що здійснює Державна податкова служба України.

Наступним напрямом державного контролю у сфері господарської діяльності є контроль дотримання законодавства з питань соціального страхування. Його зміст полягає в перевірці дотримання суб'єктами господарювання встановлених вимог щодо своєчасної реєстрації та сплати загальнообов'язкових цільових внесків на випадок тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, безробіття, досягнення пенсійного віку працівниками та іншими фізичними особами. Отримувачем внесків на випадок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Предметом контролю, що здійснюється підрозділами Фонду, є правильність нарахування, своєчасність і повнота пере-

рахування та надходження страхових внесків на випадок нещасних випадків на виробництві. Отримувачем внесків на випадок безробіття є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Контроль за правильністю нарахування, своєчасність і повноту перерахування та надходження страхових внесків на випадок безробіття здійснюють Державні центри зайнятості. Отримувачем внесків на випадок тимчасової втрати працездатності є Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Предметом контролю у сфері господарської діяльності, що здійснюють його підрозділи, є правильність нарахування, своєчасність і повнота перерахування та надходження страхових внесків на випадок тимчасової втрати працездатності.

Ще одним важливим напрямом державного контролю у сфері господарської діяльності є контроль за ціноутворенням. Він є складовою державної цінової політики, спрямованої на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін, що здійснює Державна інспекція по контролю над цінами (далі — Держцінінспекція). Предметом контролю є додержання центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, підприємствами, установами та організаціями вимог щодо формування, встановлення та застосування цін і тарифів. Процесуальні засади здійснення контролю визначені Законами України “Про державну податкову службу в Україні” та “Про ціни і ціноутворення”, Постановою Кабінету Міністрів України “Питання державної інспекції з контролю за цінами”.

Наступним напрямом державного контролю визначено контроль за дотриманням антимонопольного законодавства. Його здійснення покладено в основу антимонопольно-конкурентної політики, спрямованої на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки. Зазначений контроль здійснюється Антимонопольним комітетом України. Його предметом є:

а) дотримання законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення й припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; б) дії суб'єктів господарювання та регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; в) дотримання законодавства про захист економічної конкуренції під час здійснення рекламної діяльності.

Особливим напрямом державного контролю у сфері господарської діяльності чинним законодавством визначено контроль за дотриманням прав споживачів. Його здійснює Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. Предметом контролю є діяльність щодо виробництва та/або розповсюдження реклами, метрологічна діяльність, виробництво, ремонт, продаж, прокат засобів виміральної техніки, виробництво товарів, надання послуг, виконання робіт. Правові засади контролю встановлені законами України “Про рекламу” і “Про захист прав споживачів”.

Ще одним напрямом визначено санітарно-епідеміологічний контроль, який у чинному законодавстві названо наглядом, однак він, по суті, є контролем, враховуючи його предмет та мету здійснення. Його здійснює Державна санітарно-епідеміологічна служба. Предметом контролю у сфері господарської діяльності є дотримання юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та вжиття заходів правового характеру щодо порушників. Здійснення санітарно-епідеміологічного контролю регламентовано Законом України “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”.

Останнім напрямом, який знайшов своє чітке закріплення у чинному законодавстві України, є державний пожежний контроль. Його здійснює Державний департамент пожежної безпеки. Предметом контролю є дотримання вимог законодавства з питань: а) пожежної безпеки: в населених пунктах, на підконтрольних об'єктах, громадянами; під час проектування, будівництва, реконструкції, технічного переоснащення та експлуатації будівель, споруд та інших об'єктів, прийняття в експлуатацію будівель, споруд та інших об'єктів, при відведенні територій під будівництво; при наявності сертифікатів відповідності з

питань пожежної безпеки; б) забезпечення проти-пожежного захисту підпорядкованих населених пунктів та об'єктів; в) справності та цільового використання засобів протипожежного захисту. Підрозділи Державного департаменту пожежної безпеки здійснюють свої повноваження відповідно до Закону України “Про пожежну безпеку”.

Отже, підбиваючи підсумки, слід наголосити, що аналіз чинного національного законодавства дає змогу стверджувати, що за ознакою предмета державного контролю виокремлено сім напрямів державного контролю у сфері господарської діяльності: 1) податковий контроль, який здійснюють органи державної податкової служби; 2) контроль дотримання законодавства з питань соціального страхування, який здійснюють Пенсійний фонд України, державні центри зайнятості, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; 3) контроль за ціноутворенням, який здійснюється Державною інспекцією по контролю за цінами; 4) контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, який здійснюють органи Антимонопольного комітету України; 5) контроль за дотриманням прав споживачів, що здійснює Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики; 6) санітарно-епідеміологічний контроль, який здійснює Державна санітарно-епідеміологічна служба; 7) державний пожежний контроль, який здійснює Державний департамент пожежної безпеки. Водночас, узагальнення викладеного матеріалу дає змогу запропонувати визначення державного контролю господарської діяльності як сукупності контрольних дій уповноважених органів державної влади, їх службових і посадових осіб, які здійснюються у певній послідовності із визначеною законодавством метою. Ці контрольні дії можна згрупувати за ознакою їх однорідності та проміжної мети здійснення, що дає методологічні підстави стверджувати про притаманність державному контролю у сфері господарської діяльності чітко вираженої правової форми (адже саме це є однією з підстав ужитку в загальній теорії права такого поняття, як “правова форма”). Цією формою є процесуально-правова форма, зміст якої розкривається у положеннях нормативно-правових актів, оскільки саме вони містять ті юридичні норми, які врегульовують процес контрольної діяльності, регламентують діяльність як суб'єктів, так і об'єктів державного контролю.

Узагальнення напрямів контрольної діяльності держави, визначення їх специфіки дає можливість запропонувати визначення державного контролю господарської діяльності, охарактеризувати його правову форму та класифікаційні особливості.

Обобщение направлений контрольной деятельности государства, определение их специфик позволяет предложить определение государственного контроля хозяйственной деятельности, охарактеризовать его правовую форму и классификационные особенности.

Generalization of the control areas of the state, determination of their specificity, can offer a definition of state monitoring of economic activity, characterize its legal form and classification features.

Надійшла 19 лютого 2011 р.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄС

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 175–180

Схарактеризовано аспекти гармонізації інформаційного законодавства України та ЄС. Міжнародне співробітництво в галузі забезпечення інформаційної безпеки має будуватися на основі поєднання національних інтересів зацікавлених країн в інформаційній сфері.

Розвал Радянського Союзу призвів до появи на міжнародній арені нових незалежних країн, зокрема й України. Одразу після проголошення Україною Незалежності 2 грудня 1991 р. Євросоюз прийняв Декларацію Європейського Співтовариства щодо України, визнаючи, таким чином, її суверенітет.

Більше того, Директива Європейського Співтовариства щодо визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзу від 16 грудня 1991 р. зазначила про готовність Співтовариства і держав-членів визнати ті нові держави, які утворилися на демократичній основі, прийняли відповідні міжнародні зобов'язання та добросовісно зобов'язалися дотримуватися миру та вести переговори [3, 37].

Угоду про торгівлю та співробітництво між Радянським Союзом і ЄЕС та Євроатомом, укладену 18 грудня 1989 р., замінили Угоди про партнерство і співробітництво (УПС), що укладаються між новою незалежною державою, з одного боку, та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами — з другого. Дана Угода між Україною та Європейськими Співтовариствами була підписана 14 червня 1994 р. та ратифікована Законом України 10 листопада 1994 р. Наразі, тотожні Угоди укладені майже з усіма державами, які утворились унаслідок розпаду СРСР.

Як зазначає український законодавець, у схвалених 2 липня 1993 р. Верховною Радою Основних напрямках зовнішньої політики України, укладання з Європейськими Співтовариствами Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) стане першим етапом просування України до асоційованого, а згодом — до повного членства у цій організації.

У ст. 51 даної Угоди зазначається, що сторони визнають важливою умовою для зміцнення зв'язків між Україною та Співтовариством зближення існуючого та майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства. Україна вживатиме заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства. Важливою є норма даної Угоди, відповідно до якої Співтовариство зобов'язується надати Україні належну технічну допомогу з метою здійснення вищезазначених заходів, яка може включати, зокрема:

- обмін експертами;
- завчасне надання інформації, особливо щодо відповідного законодавства;
- організацію семінарів;
- професійну підготовку;
- допомогу у здійсненні перекладу законодавства Співтовариства у відповідних секторах (п. 3 ст. 51).

Логічним продовженням цього пункту Угоди стало підписання 4 липня 2002 р. Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво, згідно з якою основними напрямками співробітництва серед інших є технології інформаційного суспільства, науково-технологічна політика [4, 157].

Необхідно також підкреслити, що згідно з цією Угодою передбачено створення відповідного інституційного механізму, а саме Ради Співробітництва, яка складається з членів Ради Європейського союзу та з членів Комісії ЄС, з одного боку, та членів уряду нових незалежних держав, з другого, Комітету з питань співробітництва, який складається з представників членів Ради Євро-

пейського союзу і членів Комісії європейських співтовариств, з одного боку, та з представників уряду нових незалежних держав — з другого, як правило, на рівні старших посадових осіб державної служби, Комітету з парламентського співробітництва, що є форумом, на якому зустрічаються члени Європарламенту та парламенту нових незалежних держав, практичний досвід роботи в яких вже має Україна.

Способи імплементації положень УПС новими незалежними державами можуть полягати в:

- 1) укладенні двосторонніх договорів з державами — членами ЄС з відповідних питань;
- 2) прийнятті внутрішніх нормативних правових актів відповідно до *acquis*;
- 3) приєднанні до багатосторонніх договорів.

Після того як Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами і їх державами-членами від 14 червня 1994 р. стала частиною внутрішнього законодавства, Указом Президента України 11 червня 1998 р. було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, де, зокрема, йдеться про необхідність чіткого та всебічного визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного (в тому числі у сфері зовнішньої політики та політики безпеки), інформаційного, економічного та правового простору [5, 166].

На основі цієї Стратегії були схвалені Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14 вересня 2000 р., Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до ЄС, Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. з метою координації діяльності органів державної влади створено Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС, а також на виконання Указу Президента України від 9 лютого 1999 р. “Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади” Кабінет Міністрів України запровадив єдину систему планування, координації та контролю роботи з адаптації законодавства.

Одразу зазначимо, що подібна активність припинення не тільки українській стороні. Зацікавленість ЄС щодо України представлена рядом документів, серед яких чільне місце займає Спільна стратегія ЄС щодо України від 11 грудня 1999 р.

На Копенгагенському саміті ЄС—Україна 4 липня 2002 р. було підтверджено готовність продовжувати співробітництво у пріоритетних сферах і надати динамізму процесові зближення,

що об’єктивно сприяє створенню внутрішніх передумов набуття Україною членства в Європейському Союзі.

Прагнення України стати членом ЄС зумовило необхідність обов’язкового прийняття *acquis communautaire* — сукупності цілей, принципів і норм спільної політики та законодавства ЄС, а також юридичних та інституційних механізмів їх упровадження.

На момент свого виникнення *acquis communautaire* включав:

- основоположні міжнародні договори, за допомогою яких засновані Європейські Співтовариства;
- інституційну структуру Співтовариств;
- законодавство Співтовариств;
- міжнародні договори, укладені Співтовариствами;
- акти, прийняті країнами-кандидатами в процесі приєднання до ЄС;
- довгострокові принципи-цілі, які знаходяться у процесі визначення;
- обов’язок нового члена, безумовно, визнати такі основоположні принципи права Європейських Співтовариств, як пряма дія, примат права Співтовариств над національним правом їх членів, а також однакове тлумачення права Співтовариств всіма їх членами [6, 72].

Стандарти ЄС вважають еталонними, хоча, як свідчить історичний досвід, існували моменти, коли стандарти ЄС не відповідали, були нижчими за стандарти країн, що мали стати членами ЄС. Наприклад, високі екологічні стандарти Австрії, Швеції і Фінляндії. Внаслідок чого ЄС розробив цілеспрямовану, послідовну сукупність заходів щодо підвищення існуючих стандартів членів ЄС до стандартів країн, що мали стати членами Євросоюзу.

Звідси природним є наявність проблем різного характеру, які можуть виникати у процесі приєднання до *acquis*.

Наприклад, М. М. Гнатовський виокремлює ряд правових проблем, що ускладнюють прийняття *acquis* країнами Центральної та Східної Європи.

1. Складність структури *acquis* навіть у частині, безпосередньо закладеній основоположними міжнародними договорами, так званому “первинному європейському праві”, про що свідчить неузгодженість у фундаментальних, базових поняттях, таких як “Європейський Союз” та “Європейські Співтовариства” (досі не зрозуміло, чи включає “Європейський Союз” в себе Європейсь-

кі Співтовариства та чи має він самостійний юридичний статус), “Рада Міністрів” чи “Рада Європейського Союзу”, “асоційоване членство в ЄС” чи “асоційовані відносини” тощо.

2. Велика кількість норм первинного права ЄС застаріла та втратила чинність, а також чинні норми первинного права ЄС треба тлумачити у зв’язку з рішеннями Суду ЄС, які надали цим нормам значення, що безпосередньо не впливає з тексту основоположних договорів.

3. Передумовою імплементації *acquis* є реформа національного конституційного права з метою прийняття примату європейського права та визнання верховної юрисдикції Європейського Суду, отже, існує необхідність проведення конституційної реформи в країнах-кандидатах у зв’язку з наявністю в їхніх конституціях норм, які не дають можливості беззаперечно прийняти примат європейського права та повною мірою імплементувати *acquis* [7, 166].

4. Важливі галузі *acquis* постійно перебувають у процесі змін, а отже Комісія ЄС має об’єктивні складнощі в організації процесу спостереження за їх дотриманням у країнах Центральної та Східної Європи, принаймні доки *acquis* у певних сферах не набуде відносної сталості.

5. Розширення на Схід зумовлює значні зміни в інституційній структурі та процедурах прийняття рішень усередині ЄС, що фактично може відбутися тільки разом з внутрішньою реформою Співтовариств.

У зв’язку з зазначеними проблемами, ЄС чітко виокремив сфери правового регулювання, де необхідна імплементація норм ЄС країнами — кандидатами на вступ.

Особливістю сучасного етапу розширення Євросоюзу є включення до *acquis communautaire* розділу з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки. А тому узгодження політики інформаційної безпеки України з ЄС в цьому напрямі є досить актуальними.

Слід наголосити, що серед багатьох інших сфер, які потребують узгодження з правом ЄС (сфера оподаткування, державних поставок та банківської діяльності, охорони довкілля, енергетики, сільського господарства, промисловості, транспорту, юстиції та внутрішніх справ тощо) відзначена й сфера інтелектуальної власності та телекомунікацій [8, 92].

Взагалі, процес вступу країни-кандидата до ЄС складається з ряду послідовних, довготривалих та взаємопов’язаних стадій:

- подання державою до Ради Європейського Союзу заяви щодо членства;

- звернення Ради до Європейської Комісії з проханням підготувати Висновок щодо заяви;
- вручення Раді Висновку Комісією;
- рішення Ради (одностайне) щодо початку переговорів про вступ;
- початок переговорів між державами-членами і державою-заявником;
- ухвалення Радою (одностайне) за пропозицією Комісії спільної позиції на переговорах з державою-кандидатом на вступ;
- укладання окремої угоди між Євросоюзом і державою, що вступає, стосовно проекту договору про вступ;
- подання договору про вступ до Ради і до Європарламенту;
- підготовка Комісією висновку щодо договору про вступ;
- надання згоди (абсолютною більшістю) Європарламентом;
- схвалення договору Радою ЄС (одностайне);
- укладання договору між Євросоюзом і країною, що вступає;
- ратифікація договору сторонами;
- набуття договором чинності з визначеної сторонами дати.

Зазначимо, що в Брюсселі існує думка про безперспективність намагань України стати кандидатом на вступ до Євросоюзу навіть у віддаленому майбутньому, але українські вчені вважають, що необхідно сформулювати проукраїнське лобі за допомогою сусідніх країн — членів ЄС, зокрема дружньої до України Польщі.

Вступ до Європейського Союзу не має бути самоціллю. Україна є самодостатньою державою, і її вихід на світові ринки праці та капіталу відбудеться і без Євросоюзу, якщо наша країна матиме конкурентоспроможну економіку та високі інформаційні технології, які стануть взірцем і стандартом для країн Європи [9, 103].

Україна має використовувати позитивний досвід Євросоюзу, імплементувати ті положення його законодавства, які сприяють ефективнішому регулюванню суспільних відносин в інформаційній сфері. Сліпе ж копіювання євростандартів, або безальтернативна згода з політикою Європи, нехай і такою, що добре себе зарекомендувала, є таким, що не відповідає національним інтересам. Вхідження до європейських структур має розглядатися як інструмент реалізації національних інтересів. Ми не маємо прагнути вступати туди, де нас не бажають бачити, де нас просто не чекають. А не чекають тому, що знають потенціал і могутність

нашої країни, її омріяну мету щодо становлення центром європейської політики. Не є логічним, коли метою для певної держави є стандарти іншої держави. Але, розглянемо більш детально підходи української влади до адаптації законодавства України до європейських стандартів.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” заплановано протягом 2002–2007 рр. приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах.

Розуміючи, що приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів неможливе без відповідного інституційного механізму, на базі Центру європейського та порівняльного права, відповідно до Постанови КМУ від 24 грудня 2004 р., був створений Державний департамент адаптації законодавства. Основними завданнями якого є [10, 135]:

1. Організація роботи з реалізації державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

2. Участь у межах своєї компетенції в координації роботи, пов'язаної з виконанням Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

3. Організація науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення євроінтеграції.

4. Підготовка рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire* та на їх підставі розроблення проектів нормативно-правових актів.

5. Проведення експертизи щодо відповідності проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, *acquis communautaire*.

6. Узагальнення інформації про стан адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

7. Організація моніторингу імплементації актів законодавства України, проекти яких розроблені відповідно до *acquis communautaire*.

8. Координація в межах своїх повноважень співробітництва між Україною та ЄС у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС та у сфері юстиції і внутрішніх справ.

Доволі важливою функцією даного Департаменту є організація процесу перекладу актів *acquis communautaire* українською мовою та надання їм статусу офіційного.

Переклад відповідних актів здійснюється на основі щорічного орієнтованого плану, який готується Департаментом на підставі пропозицій, що подані центральними органами виконавчої влади та структурними підрозділами Департаменту. Механізм здійснення цього процесу регулюється наказом № 56/5 Міністерства юстиції України “Про затвердження Порядку перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову” від 8 червня 2005 р.

Процес перекладу акта *acquis communautaire* українською мовою здійснюється в декілька етапів.

1. Переклад повного тексту акта англійською чи французькою мовою з урахуванням усіх чинних змін на початку роботи з його перекладом.
2. Здійснення термінологічної експертизи та літературного редагування переведеного акта.
3. Аналіз відредагованого перекладу Комісією з надання перекладам статусу офіційного щодо отримання цього статусу.
4. Оприлюднення перекладу на Інтернет-сторінці Департаменту протягом 10 робочих днів та ознайомлення центрального органу виконавчої влади, що вносив пропозиції щодо здійснення перекладу такого акта.

Слід зазначити, що термінологічну експертизу та надання статусу офіційних перекладам може бути здійснено центральними органами виконавчої влади або іншими установами та організаціями в окремих випадках, передбачених законодавством України [11, 147].

Динамічність розвитку правових норм ЄС вимагала визначити пріоритетність сфер правового регулювання та, як наслідок, існування відповідного переліку нормативно-правових актів, які передусім мають бути прийняті країною — кандидатом на вступ [12, 57].

З аналізу практики можна резюмувати, що більш тривалим є узгодження нормативних актів держав-кандидатів, що регулювали розвиток телекомунікацій та інформаційних технологій, через інтенсивність зміни змісту цього розділу *acquis communautaire* усередині самого Євросоюзу.

Вважаємо важливими пропозиції І. В. Арістової, яка зазначила, що розвиток нормативно-правової бази в галузі інформаційної безпеки слід ґрунтувати на трьох головних принципах. По-перше, проекти нормативно-правових актів, що розробляються, мають бути максимально “технологічно нейтральними”, щоб будь-яка незначна інновація не призводила до необхідності

терміново вносити зміни у законодавство. Відомо, наскільки далеко від цього українське інформаційне законодавство. По-друге, слід уникати надмірного регулювання. У ряді випадків розвиток саморегулювання, дотримання етичних і моральних норм на основі "корпоративного" права може бути більш ефективним засобом створення цивілізованого правового простору. І, нарешті, оскільки інформаційна сфера є найбільш чутлива до різниць у правових нормах, що регулюють створення та використання інформаційних мережних технологій у різних країнах, необхідно забезпечити гармонізацію законодавства на міжнародному рівні.

Сучасний етап становлення громадянського суспільства визначається входженням України до провідних технологічно розвинених країн світу, до глобального інформаційного простору. Саме тому маємо використовувати досвід таких країн, що вже мають доволі серйозні напрацювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки, зокрема досвід Європейського Союзу.

У більшості розвинених країн за участю політичних лідерів, прогресивних урядів та фінансової підтримки транснаціональних корпорацій реалізуються Програми становлення інформаційного суспільства; концепції переходу до інформаційної ери, плани участі в трансформації суспільних інститутів, прийняті міжнародними організаціями ООН/ЮНЕСКО, Світовим банком, Світовою Організацією Торгівлі, Організацією економічного співробітництва і розвитку, Радою Європи, Європейським Союзом, Європейським банком реконструкції і розвитку, ОБСЄ, Центральноевропейською Ініціативою та іншими міжнародними і регіональними урядовими і неурядовими інституціями. За основу Концепцій взято визначення стратегії інформаційного суспільства, основних положень, умов і пріоритетів міжнародної, регіональної і національної інформаційної політики, формулюються політичні, правові, соціально-економічні, культурні і технологічні передумови переходу до інформаційного суспільства, обґрунтовується специфіка і мета глобальних трансформацій.

Саме тому українська сторона має досить активно співпрацювати з Євросоюзом з метою формування ефективного механізму реалізації національних інтересів.

Підміна акцентів з адаптації євростандартів на адаптацію законодавства України під євростандарти змушують зосередити увагу на основному змісті цих стандартів, а також формуванні правильного уявлення читача про зміст механізму адаптації і його цільове призначення.

Адаптація має стосуватися не українського законодавства, а стандартів Європи до формування підвалин для стійкого розвитку України. Українська сторона має досить активно співпрацювати з Євросоюзом з метою формування ефективного механізму реалізації національних інтересів. Не ми маємо пристосовуватися до когось, а маємо узяти краще для побудови свого найкращого.

Література:

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" // ВВР України. — 2003. — № 39. — С. 351.
2. Низенко Е. І., Каленяк В. П. Забезпечення інформаційної безпеки підприємництва: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2006.
3. Глазов Б. П., Ловцов Д. А. Информационная борьба как система отношений в информационной среде // Воен. мысль. — 1997. — № 5. — С. 36–41.
4. Почепцов Г. Г. Информационные войны / С. Л. Удовик (отв. ред.). — М.: Рефл-бук, 2000. — 576 с.
5. Грушо А. А., Тимонина Е. Е. Теоретические основы защиты информации. — М.: Изд-во агентства "Яхтсмен", 1996. — 192 с.
6. Національна безпека України 1994–1996 рр. / За ред. О. Ф. Белова — К.: НІСД, 1997. — 200 с.
7. Снытников А. А., Туманова Л. В. Обеспечение и защита права на информацию. — М.: Городец-издат, 2001. — 344 с.
8. Литвиненко О., Чукут. С. Інформаційна політика: Навч. посіб. — К.: Вид-во НАДУ, 2003. — Ч. 2. — 100 с.
9. Юдін О. К., Богуш В. М. Інформаційна безпека держави: Навч. посіб. — Х.: Консум, 2005. — 576 с.
10. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: Монографія. — К.: Генеза, 2004. — 208 с.
11. Бритков В. Б., Дубовский С. В. Информационные технологии в национальном и мировом развитии // Обществ. науки и современность. — 2000. — № 1. — С. 146–150.
12. Зіма І. І., Ніколаєв І. М. Інформаційна війна та інформаційна безпека (огляд думок зарубіжних політологів та воєнних спеціалістів) // Наука і оборона. — № 1. — 1998. — С. 56–58.

Уточнено аспекти гармонізації інформаційного законодавства України та ЄС. З'ясовано, що політика євроінтеграції є вагомим складовим загальної політики національної безпеки України. Розкриті основні напрями гармонізації національної політики України в галузі інформаційної безпеки до законодавства ЄС. Українські

та європейські національні інтереси людини в інформаційній сфері є схожими, що вкотре доводить про правильність обраного нашою державою євроінтеграційного шляху.

Уточнены аспекты гармонизации информационного законодательства Украины и ЕС. Выяснено, что политика евроинтеграции является весомой составляющей общей политики национальной безопасности Украины. Раскрыты основные направления гармонизации национальной политики Украины в области информационной безопасности с законодательством ЕС. Украинские и европейские национальные интересы человека в информационной сфере являются схожими, что еще раз доказывает о верности выбранного нашим государством евроинтеграционного пути.

It specified aspects of harmonization of information legislation of Ukraine and the EU. It was found that the European integration policy is an essential component of the overall national security policy of Ukraine. The basic directions of the harmonization of national policy of Ukraine in the field of information security to EU legislation. Ukrainian national interests and European rights in the information field are similar, which once again shows loyalty our state's European integration path.

Надійшла 20 лютого 2011 р.